

Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Сливка О. А, Танчин І. З.,
Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Інтегрований курс

Рівень стандарту

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

**Тернопіль
Астон
2018**

Авторський колектив:

**Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Сливка О. А, Танчин І. З.,
Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М.**

**Васильків І. Д., Кравчук В. М., Сливка О. А,
Танчин І. З., Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М.**

Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту :
підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. —
Тернопіль : Астон, 2018. — 296 с. : іл.

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів загальноосвітніх шкіл, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року.

Зміст підручника містить теоретичний матеріал відповідно до вікових особливостей учнів і практичні завдання для розвитку готовності молоді людини у майбутньому до усвідомленого вибору шляхом активної участі в суспільних процесах, установлення конструктивних відносин на засадах соціального партнерства. Методичний апарат підручника сприятиме розвитку навичок критичного мислення та предметних компетентностей десятикласників, а також реалізації міжпредметних зв'язків. Рубрики підручника («Варто знати», «Мовою оригіналу», «Додаткова інформація», «Виконайте в команді», «Поміркуйте разом»), система завдань і запитань для роботи на уроці і вдома дозволять учителеві обрати оптимальну форму роботи з учнями, використовуючи особистісно зорієнтований підхід.

Для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів, учителів.

© Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Сливка О. А, Танчин І. З.,
Тимошенко Ю. В., Хлипавка Л. М., 2018.
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2018

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

Розділ І. ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ

§ 1. Соціальна ідентичність та її види.....	8
§ 2. Самовизначення особистості.....	14
§ 3. Соціалізація особистості	20
§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації	27
§ 5. Самореалізація людини	35
§ 6. Соціальна мобільність.....	41

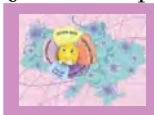
Розділ ІІ. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

§ 7. Людська гідність і права людини. Я — людина	46
§ 8. Еволюція прав людини.....	52
§ 9. Людина і держава	60
§ 10. Права дитини	65
§ 11. Механізми захисту прав людини і прав дитини.....	70
§ 12. Національні механізми захисту прав людини і прав дитини	76

Розділ ІІІ. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

§ 13. Суспільство. Соціальна структура.....	85
§ 14. Соціальні цінності. Різноманітність і рівність	90
§ 15. Ефективна комунікація.....	95
§ 16. Упередження і толерантність.....	101
§ 17. Конфлікти, їх подолання	106

Розділ ІV. ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ

§ 18. Демократія у сучасному світі.....	113
§ 19. Вибори як атрибут демократії.....	119
§ 20. Політичні партії та громадські організації.....	125
§ 21. Громадянське суспільство	131
§ 22. Громада.....	136
§ 23. Громадянська участь у житті суспільства.....	142

§ 24. Школа — простір демократії.....	148
§ 25. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання.....	153

Розділ V. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА

§ 26. Мас-медіа. Комунікація	161
§ 27. Інформація	166
§ 28. Свобода слова, етика, відповідальність.....	171
§ 29. Медіа і демократія	174
§ 30. Вплив мас-медіа. Громадська думка і ЗМІ.....	178
§ 31. Маніпуляції і пропаганда в медіапросторі.....	182
§ 32. Критичне сприйняття та мас-медіа	189
§ 33. Комунікації в Інтернеті: переваги і ризики	195

Розділ VI. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

§ 34. Соціальні цілі економіки	202
§ 35. Сталий розвиток.....	207
§ 36. Ринкова економіка	212
§ 37. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція	217
§ 38. Держава і ринок	223
§ 39. Економіка домашнього господарства.....	228
§ 40. Бюджет домогосподарств: види доходів, напрямки витрат, заощадження	233
§ 41. Підприємництво.....	238
§ 42. Ринок праці.....	242
§ 43. Лобіювання інтересів та корупція	248

Розділ VII. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

§ 44. Інтеграція та глобалізація	253
§ 45. Міжнародні відносини.....	257
§ 46. Міжнародне право	262
§ 47. Європейська інтеграція. Виклики сучасного світу.....	267
§ 48. Україна — член європейського співтовариства.....	274
§ 49. Україна — член світового співтовариства	279
Ключові терміни і поняття.....	285
Іменний показник.....	291
Додаток. Формуємо ключові компетентності	293
Література. Електронні ресурси	295

Шановні учні!

Усі ми прагнемо розквіту нашої держави. А це вимагає від кожного з нас мати активну громадянську позицію, брати безпосередню участь у громадському житті й демократичних перетвореннях, бути відповідальним, толерантним, з повагою ставитися до прав людини. Для цього важливо формувати в собі особисту, національну й загальнолюдську гідність, критично мислити, не бути байдужими до того, що відбувається у світі, країні, місті, селі, вміти використовувати наявні механізми впливу на державну владу, захист своїх прав тощо. Такими, свідомими і зрілими, громадяни не народжуються, а стають у процесі навчання.

Саме з цією метою Міністерство освіти і науки України розробило Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні, а для учнів 10 класу запроваджено інтегрований курс «Громадянська освіта», що покликаний підготувати вас до активного суспільного життя в умовах демократії.

Сподіваємося, що пропонований підручник допоможе вам сформувати систему тих демократичних принципів і цінностей, які потрібні кожній особистості як для індивідуального, приватного, так і для спільного, громадського життя.

Автори підручника поставили перед собою мету дати не просто потрібну суму знань, а й допомогти вам навчитися жити в суспільстві. Це означає — поважати закон, відстоювати і захищати свої права, впливати на ухвалення важливих суспільно-політичних рішень, конструктивно взаємодіяти з іншими, будувати ефективні взаємини. А також думати і розмірковувати, формулювати й обстоювати власну позицію, робити логічні висновки і правильний вибір, забезпечувати своєю працею добробут сім'ї та країни. Тож пропонуємо вам не лише теоретичний матеріал, а й багато цікавих практичних завдань, що сприятимуть виробленню потрібних умінь і навичок та сприятимуть отриманню нових знань.

Пам'ятаймо, що Україна як європейська держава починається з нас — її громадян.

Автори

Як працювати з підручником

Навчальний матеріал, уміщений у підручнику, складається із 7-ми розділів, відповідно до тем програми курсу «Громадянська освіта». Це інтегрований курс, що охоплює філософські, аксіологічні, політичні, правові, економічні, культурологічні, соціально-психологічні знання. Тому матеріал кожного розділу підручника має свої відмінні особливості.

Початок кожного розділу виділено шмуцтитолом — сторінкою-заставкою, на якій, окрім назви розділу й державних вимог до знань та вмінь учнів, є символічне зображення, що слугує основою для переліку термінів і понять, якими ви оперуватимете після вивчення теми. У верхній частині сторінок підручника, у колонтитулах, вказано назву відповідного розділу, номер і

назву параграфу, що також допоможе вам швидко знаходити потрібний навчальний матеріал.

Об'єднує теми курсу система рубрик і завдань для роботи у класі та вдома.

Початок параграфа, щоразу на початку нової сторінки, спонукає налаштуватися на сприймання та опрацювання нової теми

Символом **хештегу** позначено групи ключових понять, про які йтиметься у параграфі, важливі словосполучення теми

Епіграф, прислів'я чи цитата, які слугують ключем до **«відкриття» нової теми**, допомагають пов'язати новий навчальний матеріал із тими знаннями, що у вас уже є, та підготуватися до осмислення нової інформації

Структурна **частинка параграфа**, що містить певну кількість інформації, передбаченої вимогами програми, і розкриває одне з питань теми

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми. Ви повинні «завантажити» їх для розуміння суті, застосування в усному та письмовому мовленні.

Додаткова інформація з теми, що може вас зацікавити, а також терміни та поняття, які є додатковими, допоміжними під час вивчення нового матеріалу

Варто знати — рубрика, що містить уточнювальну інформацію по суті питання, корисну для розуміння теми загалом

Виконайте в команді

Учіться співпрацювати з іншими, розв'язувати проблеми, знаходити компроміс.

Поміркуйте разом

Ведіть конструктивний діалог, аргументуйте власну думку, поважайте думки інших

Практичне завдання

Визначаєте проблему та шляхи її розв'язання; застосовуйте критичне мислення, формуєте вміння і навички *Спосіб виконання цих завдань (колективно, у парах, групах чи індивідуально), а також форму виконання (усно чи письмово) — визначає вчитель(-ка)*

Мовою оригіналу

Аналізуйте різні джерела інформації, звертайтеся до першоджерела

Запитання для повторення найважливіших понять та проблем теми, яку вивчали на уроці

Завдання для вдосконалення вмінь та навичок роботи з інформацією, якими можна завершити вивчення теми у класі

Завдання для самостійної, практичної роботи (вдома чи в класі) з використанням додаткових джерел інформації з теми

РОЗДІЛ I

ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Розділ I. Особистість та її ідентичність

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

#ідентичністьсамовизначенняідентифікація
#хтояє#кимябуду#хтопоруч

**«Бо ти на землі — людина, І хочеш того чи ні —
Усмішка твоя — єдина, Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні».**

Василь Симоненко, поет-«шістдесятник»

1.1. Соціальна ідентичність. Ідентифікація

Якщо будь-кого з нас запитати «Хто ти?», ми, зазвичай, почнемо з того, що віднесемо себе до певних формальних або неформальних соціальних груп, указуючи стать, вік, національність, професію чи рід занять, і лише потім назвемо свої особисті якості, здібності, риси вдачі тощо. Тобто самовизначення людини відбувається насамперед через усвідомлення себе і свого місця в суспільстві.

Усвідомлення особою своєї належності до різних соціальних груп, які вона сприймає як «свої», стосовно яких вона найбільшою мірою здатна відчутти і сказати «ми» (стать, вік, родина, релігія, етнос, фах тощо), називають **соціальною ідентичністю** (від латинського слова *identicus* — тотожний, однаковий).

Щоб дізнатися, до якої саме соціальної групи ми належимо, з'ясовуємо, які з притаманних нам ознак є спільними з ознаками, що властиві членам певної соціальної групи. Цей процес називається процесом соціальної ідентифікації.

Соціальна ідентифікація — це ототожнення себе з певними ознаками, притаманними тим соціальним групам, до яких людина хоче належати; це процес прийняття групових звичаїв, норм, установок і кодів поведінки.

Соціальна ідентичність особистості формується саме у процесі соціальної ідентифікації. Можна сказати, що ідентичність — це результат, а ідентифікація — це процес досягнення цього результату.

Ідентифікація себе з певними суспільними групами ґрунтується не лише на усвідомленні своєї однаковості з членами цих груп, а й на розумінні своєї відмінності від представників інших груп. Ми усвідомлюємо себе в певних поняттях, наприклад у поняттях статі або національності, не тільки завдяки встановленню подібності до представників деякої статевої чи національної спільноти, а й через протиставлення членам іншої статевої або національної групи.

Щоб ототожнювати себе з якоюсь групою, не конче потрібно бути її членом. Люди можуть орієнтуватися у своїй поведінці й на соціальну групу, до якої вони насправді не належать, однак беруть її за взірць, культивують у

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

собі відповідні життєві принципи, смаки, політичні та інші погляди (т.зв. референтна група). Це допомагає пояснити деякі суперечності у поведінці певних індивідів, наприклад, коли революціонером стає виходець із привілейованих верств, або відповісти на запитання американського соціолога Волтера Реклеса: чому в районах із високим рівнем злочинності зустрічаємо молодих людей, які все-таки не ступили на хибний шлях? На його думку це стається тому, що вони виробили у собі власний позитивний образ, який допомагає їм не мати нічого спільного зі злочинним оточенням, а отже, вагомою причиною злочинної поведінки є те, яку референтну групу обирає індивід.

Варто знати

Прикладом отождолення себе із групою, до якої об'єктивно не належиш, можна вважати відоме в історії України явище т. зв. «хлопоманства». «Хлопоманами» зневажливо називали поляки тих українців, які походили зі спольщених шляхетських родин, але у середині XIX ст. усвідомили, що потрібно служити «тому народові, серед якого живеш», а тому покинули польські студентські організації і заснували українську «Громаду».

Членство у групі (реальне або уявне) не лише представляє людину перед іншими, а й допомагає сформувати образ власного «Я» для самої себе. Особа, орієнтуючись на певну соціальну групу, приписує собі риси вдачі, які, на її думку, притаманні цій групі, наприклад: я українець(-ка), а тому я... (щирий(-ра), волелюбний(-на), господарний(-на) тощо).

1.2. Види ідентичностей

Є різні класифікації видів ідентичності, зокрема розрізняють:

- **Я-ідентичність** — суб'єктивне відчуття індивідом своєї своєрідності («Я — не такий, як інші»);
- **особисту ідентичність** — індивідуальні ознаки людини: по-перше, сюди входять усі унікальні ознаки цієї людини (наприклад, відбитки пальців) і по-друге, унікальна комбінація фактів і дат історії її життя;
- **соціальну ідентичність** — типізація особистості на основі атрибутів соціальної групи, до якої індивід належить.

Найпоширенішим підходом є виокремлення різних видів ідентичності на підставі того, до якої соціальної групи належить особистість. За цією ознакою розрізняють такі види ідентичностей, як статева, вікова, мовна, етнічна, фахова, класова, расова, громадянська тощо.

Усі вони мають свої особливості. Скажімо, статева ідентичність передбачає усвідомлення себе представником певної статі і сприймання

Розділ I. Особистість та її ідентичність

приписуваних суспільством моделей поведінки, які повинні засвоїти індивіди, щоб їх визнали чоловіком або жінкою. Вікова ідентичність — ототожнення себе з певною віковою групою і сприймання цінностей, норм і моделей поведінки, які суспільство приписує мати представникам цієї групи. Мовна ідентичність визначає сприймання як своєї не просто літературної мови, а й того її різновиду, що притаманний конкретній соціальній групі, з якою ототожнює себе той чи той член суспільства. Адже у різних соціальних верств і груп (робітники, селяни, вчителі, політики) мова різниться, бо різним є їхній освітньо-культурний рівень та середовище спілкування.

Додаткова інформація

Виокремлюють такі основні форми мови:

1. **Літературна мова** — головна форма існування національної мови, яка втілила в собі всі духовні надбання народу і переважає всі інші мовні форми за багатством, виробленістю, строгістю і чіткістю. Нею володіє високоосвічена частина суспільства.
2. **Народнорозмовна мова** — стилістично зниженіша, менш нормована мовна форма. У неї найширший мовний колектив, вона доступна індивідам із будь-яким рівнем освіти.
3. **Просторіччя** — нелітературний стиль повсякденної побутової мови. Це мова неосвічених або малоосвічених верств населення, переважно літніх людей.
4. **Територіальні діалекти** — неписемна форма мови, обмежена побутовою сферою спілкування в певному географічному районі.
5. **Соціодіалекти** — умовні мови і жаргони. Жаргони розрізняють станові, професійні, вікові тощо. Умовні мови («арго») — це лексичні системи, що виконують функції таємної мови, не зрозумілої для невтаємничених, наприклад т. зв. «феня» — мова злочинного світу.

1.3. Громадянська ідентичність

Одним із найважливіших видів ідентичності особи є громадянська ідентичність, що передбачає: 1) самоототожнення із громадянською спільнотою держави незалежно від свого етнічного коріння та національного походження; 2) феномен свідомого та активного громадянства, усвідомлення себе членом громадянського суспільства.

Ці два пункти зосереджують увагу на різних аспектах взаємин індивіда з державою та суспільством.

Перший означає, що індивід усвідомлює свою належність до певного політико-географічного утворення. «Я — громадянин України (а не якоїсь іншої країни, скажімо, Румунії, Польщі, Росії чи Китаю). Я люблю свою країну, вболіваю за неї, знаю її історію, культуру тощо». Засобом забезпечення відчуття належності до певної країни є система символів. Наявність «своєї» символіки забезпечує універсальні засоби комунікації

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

всередині цієї спільноти, стаючи ідентифікувальним чинником. Символ є матеріалізованим словесним подієвим або предметним носієм ідеї єдності, цілісності, відображає значущі для спільноти цінності й образи, забезпечує мотивацію співпраці.

Символічний простір громадянської спільноти включає в себе:

- офіційну державну символіку;
- історичні (національні) постаті;
- значущі історичні та сучасні події, здатні фіксувати етапи розвитку спільноти;
- побутові або природні символи, що відображають особливості життєдіяльності спільноти.

Друга частина визначення громадянської ідентичності стосується специфіки розвитку громадянського суспільства і пов'язана зі сприйманням громадянства не лише як формальної характеристики, а й як свідомої та активної життєвої позиції особи, що передбачає її участь у різноманітних формах самоорганізації громадян.

1.4. Змінний характер ідентичності

Кожна людина водночас є членом багатьох груп, а тому — носієм багатьох ідентичностей. Яка саме ідентичність із цього набору актуалізується, залежить від того, яка група в конкретному контексті є для людини найбільш значущою або з якими «іншими» вона у цей момент спілкується. Скажімо, відносно дорослої особи ви є дитиною, відносно хлопця — дівчиною, а відносно американців — європейцями, і відповідно до цього й вибудовуєте свою поведінку.

Це не означає, що люди є якимись «поведінковими хамелеонами», які постійно змінюють зразки своєї поведінки, свої цінності, мотивації та переконання залежно від того, з якою групою вони себе ототожнюють у конкретний момент. Люди обов'язково виокремлюють важливіші

Час народження, місце народження, походження, група крові, резус, відбитки пальців

Стать, вік, сімейний стан, національність, мова професія (рід занять), мешканець села-міста, громадянин держави

Самоідентифікація

для себе групи, крізь призму цінностей яких будують свою поведінку. Тобто соціальні ідентичності людини розташовані в ієрархічній послідовності. Однак ця ієрархія не постійна. Місце «головних», «другорядних», «центральных» і «периферійних» визначається як соціальними, так й індивідуально-особистісними чинниками. Наприклад, однією з

Розділ I. Особистість та її ідентичність

найголовніших ідентичностей для чоловіків є фахова, а для жінок — сімейна. Проте доволі часто на вершині ієрархії виявляється якась інша ідентичність, пов'язана, скажімо, з хобі («Я — відомий філателіст») або громадянською позицією особи («Я — волонтер», «Я — борець за громадянські права») тощо.

Варто знати

Прикметно, що в Україні кількість жінок, які ототожнюють насамперед із професією, а не з сім'єю, є вищою, ніж у багатьох країнах Європи: в Україні таких жінок близько 20 %, в Угорщині — 0,1 %, у Німеччині — 4 %. Щоправда, в Польщі і Росії кількість жінок, для яких кар'єра на першому місці, ще вища, відповідно — 33 і 25 %.

Нині індивід має змогу вільно змінювати свою ідентичність і робить це значно частіше, ніж у минулому. Це зумовлено швидкозмінністю сучасного світу. Оскільки він стає змішаннішим, таким, що не має чітких меж і кордонів, то й ідентичності також перестали бути жорсткими, вони все менше залежать від національної та географічної належності й зазвичай визначаються методом вільного конструювання. Все частіше люди самі для себе визначають, хто вони, до якої культури, національності, релігії належать.

Людині властиво зберігати позитивний образ своєї групи, і якщо він чомусь руйнується, теоретично людина може вийти з групи й перейти в іншу. Наприклад, можна стати членом іншої партії, уболівальником іншої спортивної команди або мешканцями іншого міста. Однак не всі ідентичності можна змінити так просто. Скажімо, африканський мігрант у Європі навряд чи може уникнути того, що його ототожнюватимуть насамперед з Африкою, а не європейською країною проживання. Тобто ідентичність створюється як «зсередини», так і «зовні», коли наші власні уявлення про себе зустрічаються зі сприйманням нас іншими людьми.

Яку ж частину з «багажу ідентичностей» вибирає сама особа, а яку нав'язує їй суспільство? Вважається, що нав'язаними (імперативними) є ідентичності, пов'язані з расою, статтю, етнічністю, сім'єю. Натомість належність до інших груп людина вибирає сама. Хоча на практиці все складніше: не всі виборні ідентичності насправді вибираються, а імперативні не є аж такими імперативними (скажімо, люди сьогодні цілком можуть змінити і стать, і расу).

Виконайте в команді

Прочитайте інформацію про відомих діячів минулого та сучасності.

Складіть «багаж ідентичностей» цих осіб «зсередини» і «зовні». Порівняйте

§ 1. Соціальна ідентичність та її види

Панас Мирний (1849 — 1920) — український прозаїк і драматург. Народився у м. Миргород на Полтавщині в сім'ї чиновника. Навчався в Миргородському та Гадяцькому повітових училищах. Не маючи змоги продовжувати систематичне навчання, наполегливо займався самоосвітою. Джерело: <http://dovidka.biz.ua/panas-mirnyy-biografiya-skorocheno>

Класик української літератури Панас Мирний (справжнє прізвище — Рудченко) зробив блискучу державну кар'єру в Російській імперії. Він дослужився до чину дійсного статського радника (чин цивільного генерала, що прирівнювався до губернаторської посади). Влада й не здогадувалася, що високопоставлений чиновник є водночас відомим письменником, який творить на забороненому «малоросійском наречии». І в той час як у 1915 р. П. Рудченка вшановували з нагоди 66-річчя як високого за рангом, сумлінного чиновника, полтавська жандармерія розшукувала «політично підозрілу особу» Панаса Мирного, який «находится где-то в Полтавской губернии и живет на нелегальном положении».

Складними були сімейні стосунки письменника. Його дружина, Олександра, не змогла стати соратницею та одномумцем Панаса Мирного. Старший син, Віктор Панасович Рудченко, загинув на фронті в роки Першої світової. Молодший, Леонід Панасович Рудченко, був петлюрівцем, поліг за самостійну Україну. А середній, Михайло Панасович Рудченко, вступив до денікінців, а потім у вирі громадянської війни приєднався до Червоної армії. Сам письменник не симпатизував більшовикам.

Стівен (Степан) Гері Возняк, 11 серпня 1950, Сан-Хосе, Каліфорнія, США) — «піонер» комп'ютерних технологій українського походження, конструктор (разом зі Стівеном Джобсом) одного з перших персональних комп'ютерів у світі (США), співзасновник фірми Apple.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

У Стівена було кілька псевдонімів, а саме: «The Woz», «Wizard of Woz» і «iWoz» (каламбур; гра слів з iBook'ом та іншими продуктами фірми Apple). «WoZ» (скорочення від «Wheels of Zeus») — це ще й ім'я компанії, яку заснував Стівен. Відомий своїм характером інтроверта і його дратує власна популярність.

«Багато хто в мене запитує: Стів, ти поляк? Бо моє прізвище Возняк. Я відповідаю: Ні, я українець. Я завжди знав, що моє прізвище — українське. Все своє життя я хотів приїхати до України. Я деякою мірою бажав би бути українцем. Ці люди здаються найбільш подібними до американців, як я сам, з усіх інших європейців».

Стів Возняк так оцінив свій внесок у розвиток комп'ютерних технологій: «Це була революція, мирна революція. І я щасливий, що був її частиною».

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке ідентичність, ідентифікація? ~ Як ви розумієте значення вислову «змінний характер ідентичності»? ~ Які аспекти включає поняття громадянської ідентичності?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади соціальної ідентичності за різними підставами. – Зіставте і порівняйте поняття «Я-ідентичність» та «особиста ідентичність».
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Складіть перелік ідентичностей, носієм яких ви себе вважаєте. Розташуйте їх у «лінію цінностей», починаючи від найважливішої для вас ідентичності. Як може змінитися цей перелік через 10–20 років?

Розділ I. Особистість та її ідентичність

§ 2. Самовизначення особистості

#гідністьсовість

#чогояхочу#щояможу#щоямушу#кимяє

#самовизначення#самоконтроль#відповідальність

«Культивувати свою совість означає все більше прислухатися до голосу внутрішнього судді і використовувати для цього всі засоби».

Іммануїл Кант, німецький філософ

2.1. Самовизначення

Самовизначення особистості може відбуватися в будь-який період життя людини, але особливо гостро воно постає перед особою, яка вступає у доросле життя. Вхідження молодшої людини в самостійне життя — це вибір не тільки певного виду праці, а й майбутньої позиції в соціальній структурі суспільства.

Самовизначення — це процес визначення свого місця в житті, у суспільстві, усвідомлення своїх інтересів. Результатом самовизначення є усвідомлення себе (своїх життєвих планів, цілей, особистісних особливостей, можливостей, здібностей), а також суспільних вимог та очікувань і їх зіставлення.

Самовизначення обумовлюється не лише усвідомленим прагненням особистості зайняти певну життєву позицію, а й рівнем розвитку суспільства. В кожному конкретному суспільстві є різні можливості для самовизначення особистості. В деякі історичні періоди вона взагалі була мізерною.

Варто знати

Дещо перебільшуючи, можна сказати, що в доіндустріальному суспільстві можливість для самовизначення людини була не набагато вищою за можливість самовизначення для якоїсь домашньої худоби, наприклад вола. Адже представники різних станів (селяни, ремісники, шляхта та духівництво), подібно до вола, виконували важливі функції. Однак так само як віл, не вибирали свого місця в суспільстві (ніхто не питав: «Ким ти хочеш бути?, Чим хочеш займатися?»); кожен успадковував свій соціальний статус), а також, як і віл, люди не могли самовільно позбутися свого ярма (селянин практично не міг стати шляхтичем, ремісник — купцем, а шляхтич — селянином чи ремісником. Бували, звичайно, винятки — кріпак Тарас Шевченко став академіком, художником і поетом, але такі винятки лише підкреслюють правило.

У сучасному суспільстві можливості для самореалізації незрівнянно ширші, людина може досягти практично будь-якого статусу в суспільстві. На цей процес впливають чотири чинники:

§ 2. Самовизначення особистості

- *мотиви* («Чого я хочу?»);
- *самопізнання* як усвідомлення особистістю своїх якостей, відповідь на запитання («Хто я такий?»);
- *самооцінка* («Що я можу?»);
- *вимоги суспільства*, суспільні норми життя («Чого від мене вимагають?»).

Самовизначення як вироблення своєї власної позиції і програми дій починається з «Я хочу», тобто з усвідомлення своїх бажань, прагнень; потім виникає запитання, а «Що у мене є для того, щоб здійснилося те, чого «я хочу?». На цій основі відбувається оцінка: «Чи можу я досягти бажаного?» Останнім етапом є співвіднесення трьох попередніх взаємопов'язаних компонентів із суспільними нормами та вимогами.

Американський учений Ерік Еріксон вважав, що у процесі становлення особистість переживає низку послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у взаєминах особистості з навколишнім світом. Під кризою він мав на увазі поворотну, критичну точку розвитку, коли особистість постає перед вибором між двома альтернативними можливостями, одна з яких має позитивний напрям, а інша — негативний.

Стадії розвитку і позитивні/негативні виходи на кожній із них				
	Стадії розвитку	Соціальні відносини	Полярні якості особистості	Результат прогресивного розвитку
1	Період немовляти (0-1)	Мати або особа, яка її заміщує	Довіра до світу — недовіра до світу	Енергія та життєва радість
2	Раннє дитинство (1-3)	Батьки	Самостійність — сором, сумніви	Незалежність
3	Дитинство (3-6)	Батьки, брати, сестри	Ініціатива — пасивність, провина	Цілеспрямованість
4	Шкільний вік (6-11)	Школа, сусіди	Компетентність — неповноцінність	Оволодіння знаннями і вміннями
5	Підлітковий вік та юність (11-20)	Групи ровесників	Ідентичність особистості — невизнання	Самовизначення, відданість, вірність
6	Рання зрілість (20-25)	Друзі, кохані	Близькість — ізоляція	Співпраця, кохання
7	Середній вік (25-65)	Професія, рідний дім	Продуктивність — застій	Творчість і турботи
8	Пізня зрілість (після 65)	Людство, близькі	Цілісність особистості — відчай	Мудрість

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Перша стадія — від народження до одного року. Емоційне спілкування немовляти з дорослими є провідною діяльністю на цьому віковому етапі, впливає на розвиток його психіки й обумовлює позитивний чи негативний результат розвитку. Позитивним результатом можна вважати формування у дитини довіри до світу і людей, оптимізм, негативним — формування недовіри до світу і людей, песимізм, навіть агресивність.

Друга стадія — від року до трьох, пов'язана з формуванням автономії і незалежності. Дитина починає ходити, суспільство і батьки привчають її до акуратності, охайності. Соціальне несхвалення відкриває очі дитини на саму себе, вона відчуває можливість покарання; формується почуття сорому. Наприкінці стадії мають зрівноважитися автономія та сором.

Третя стадія — вік гри (3–6 років). У дитини формується ініціативність, яка закладається у грі, отже, гра є провідною діяльністю на цьому віковому етапі. Гра формує активність, творчість; за її допомогою дитина засвоює взаємини між людьми, розвиває свої психічні можливості — волю, пам'ять, мислення тощо.

Четверта стадія — молодший шкільний вік (6–11 років). Провідною діяльністю на цій віковій стадії є навчання. Якщо дитина успішно оволодіває знаннями, новими навичками, вона вірить у свої сили, спокійна, впевнена в собі.

П'ята стадія — підлітковий і юнацький вік (11–20 років). Бурхливе фізіологічне зростання, статеве дозрівання, занепокоєність тим, як він(вона) виглядає перед іншими, потреба знайти своє професійне покликання, здібності, вміння — ось питання, які постають перед підлітком. Провідною діяльністю, що найсильніше впливає на розвиток особистості підлітка, є його(її) спілкування з однолітками.

Шоста стадія — молодість (від 20 до 25–30 років). Стадія молодості відповідає вступу людини в інтенсивне особисте життя і професійну діяльність; відповідає періоду становлення, самоствердження людини в любові, сексі, кар'єрі, сім'ї, суспільстві.

Сьома, центральна, стадія — дорослість, зрілість (від 30 до 60 років). Особистість віддається улюбленій праці, турботі про дітей, задоволена собою і життям. Якщо нема змоги реалізувати своє «Я», то людина спустошується; простежуються застій, відсталість, психологічний і фізіологічний регрес. У зрілі роки виокремлюють два кризові періоди. *Криза 33–35 років*, коли, досягнувши певного соціального та сімейного становища, людина з тривогою починає думати: «Невже це все, що може дати мені життя? Невже нема нічого кращого?» Потім настає недовгий *період стабілізації* — від 35 до 40–43 років, коли людина закріплює все те, чого досягла. Вона впевнена у своїй професійній майстерності, своєму авторитеті; нормалізуються здоров'я, становище у сім'ї, в сексі. *Криза 45–55 років* настає слідом за періодом стабільності. Людина починає відчувати наближення старості, з'являються

§ 2. Самовизначення особистості

перші ознаки погіршення здоров'я, втрати краси і фізичної форми. Завершальний період зрілості триває від 55 до 60–65 років. Це період фізіологічної і психологічної рівноваги, зниження сексуальної активності, поступового відходу людини від активної трудової діяльності і соціального життя.

Восьма стадія (після 60–65 років). Людина переосмислює все своє життя, усвідомлює своє «Я» в духовних роздумах про прожиті роки. Якщо людина приймає себе і своє життя, усвідомлюється потреба в логічному завершенні життя, виявляється мудрість, відсторонений інтерес до життя перед обличчям смерті. Якщо прийняття себе і життя не відбулося, то людина відчуває розчарування, відчай, втрачає смак до життя, бо нічого виправити у своєму житті вже неможливо.

Виконайте в команді

Опишіть життєвий шлях відомої публічної особи або літературного персонажа і проаналізуйте, як відбувалася його самореалізація. Виокремте її основні етапи та проаналізуйте, які чинники впливали на її хід на кожному з цих етапів.

2.2. Особиста гідність

Упродовж життя всі ми робимо різні вчинки та ухвалюємо рішення. Для того, щоб наші вчинки були правильними, соціально схвалюваними, ми орієнтуємося на морально-етичні принципи, вироблені суспільством. Людей, які дотримуються моральних норм суспільства, а тому поважають себе й заслуговують на повагу з боку інших, називають гідними людьми.

Гідність — це особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості.

Формування гідності пов'язане із самовизначенням людини, розпізнаванням почуття власного «Я», потребою самоствердження, досягненням своєї індивідуальності. Почуття власної гідності формується на **особистісному й громадянському рівнях**. На особистісному рівні — це самоусвідомлення особистості як відповідальної духовно-моральної особи й обов'язку її відстоювати. На громадянському рівні гідність людини — це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності, неповторності особистості, її індивідуальності й автономності.

Гідність особистості — одне з основних прав людини. Право на гідність розкривається через набір тих особистих прав і свобод, які в конкретному суспільстві гарантуються кожній людині. **Готовність людини відстоювати свої законні права означає здатність виявляти свою громадянську гідність.** Громадянська гідність людини — це почуття власної гідності, що відстоює

Розділ I. Особистість та її ідентичність

себе в державі, це антипод рабської психології, яка виявляє себе в тоталітарному режимі. Ось чому повстання українців у 2013 році проти брехні, корупції і маніпуляцій влади назвали Революцією Гідності. Адже розвиток почуття власної гідності громадянина можливий лише у правовій державі, в умовах демократії, у процесі формування громадянського суспільства. Почуття громадянської гідності посилює почуття демократичного патріотизму. Патріотизм — почуття особистої відповідальності за державу, яке поглиблює почуття власної гідності.

У сучасному глобалізованому світі зникають чіткі межі і кордони, норми, правила, моральні цінності й еталони правильної поведінки стають все розмитішими, а тому доволі важко вибрати правильний шлях. Якщо у примітивних суспільствах люди жили в невеликих спільнотах, де всі знали одне одного й на кожну дію будь-якого члена спільноти реагували решта її членів, а кількість життєвих ситуацій була обмеженою, то в сучасному світі кожен з нас за тиждень спілкується з більшою кількістю людей, ніж наш далекий предок бачив їх за все своє життя. Ось чому зовнішній контроль у сучасному суспільстві є незрівнянно слабшим. Тому нині найважливішим ідентифікатором особистості та її гідності стає таке поняття, як **відповідальність особистості**. *Під відповідальністю розуміють здатність людини вибірково, на основі вироблених переконань і стійких моральних принципів, усвідомлено реагувати (позитивно або негативно), впливати, контролювати, управляти та генерувати свою активність у різних ситуаціях.*

В умовах послаблення зовнішнього контролю тільки від нас залежить, чи зробимо правильний вибір, чи зможемо скласти важкі життєві іспити та вийти переможцем із різних життєвих ситуацій, зберігши людяність, а чи зламаємося і втратимо найцінніше чим володіє зріла особистість — свою гідність.

2.3. Совість

Совість формується у процесі соціалізації особистості. Під час виховання дитини їй постійно пояснюють, «що таке добре і що таке погано», і на ранніх стадіях становлення особистості совість виявляється як «голос» значущих для неї людей: батьків, вихователів, ровесників. Відповідно на початковому етапі становлення особистості совість виявляється у страхові перед можливим несхваленням, засудженням, покаранням, а також у соромі за власну невідповідність очікуванням цих значимих людей.

Однак совість сформованої особистості — це вже не страх перед несхваленням іншими, а відповідальність її перед собою як носієм вищих універсальних цінностей, усвідомлення потреби виконання свого морального обов'язку.

§ 2. Самовизначення особистості

Совість — це усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання

Головна функція совісті — самоконтроль. Совість нагадує людині про її моральні обов'язки, про відповідальність, яку вона має перед іншими та перед собою. Совісна людина — це людина з гострим почуттям морального обов'язку, яка висуває до себе найвищі моральні вимоги. Вона ніколи не ставиться до себе поблажливо, а з усією суворістю, не шукаючи виправдань.

Совість — феномен емоційний, позаяк виявляє себе через глибокі негативні переживання, самодокори, стурбованість і заклопотаність людини моральністю та гуманністю своєї поведінки. Такий стан описують як «муки совісті», «докори сумління».

Однак, будучи за своєю природою емоційною, совість водночас є й раціональною і навіть надраціональною. Тобто совість пов'язана з розумом у тому сенсі, що може прокинутися лише у тієї людини, яка знає моральні норми. Якщо ж вони їй не відомі, то людина не підозрюватиме про своє порушення, а отже, й совість у ній не зможе заговорити. Проте дуже часто, відступаючи від вимог моралі, людина намагається раціонально обґрунтувати свій відступ, виправдати власну недосконалість: «я не міг», «я не встигав», «мої старання все одно не принесли б результату» тощо. Ось тут і вступає в силу надрозумна природа совісті. Совість ігнорує раціональні аргументи і хитромудрі докази. Вона каже: «Ти брешеш собі, ти міг поводитися інакше». Совість змушує людей говорити собі правду і, врешті-решт, робити реальні зусилля для виправлення ситуації.

Оскільки совість указує на відповідність чи невідповідність вчинку обов'язкові, то й «вчинок по совісті» — це вчинок із почуття обов'язку. Совість наполягає на його виконанні, вимагаючи, щоб рішення, дії та оцінки людини співвідносилися не з думкою або очікуванням оточення, а з її обов'язком. Совість вимагає бути чесним, навіть коли ніхто не може тебе проконтролювати, коли таємне ніколи не стане явним і коли про можливу непорядність ніхто не довідається.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none">~ Що таке совість, гідність, відповідальність особистості?~ Як ви розумієте значення вислову «Громадянська гідність людини — це антипод рабської психології»?
	<ul style="list-style-type: none">– Наведіть приклади проявів відповідальності особистості.– Зіставте і порівняйте поняття «самовизначення» і «самореалізація».
	<ul style="list-style-type: none">➤ Підготуйте повідомлення «Особистісний та громадський рівні почуття власної гідності» або «Самоконтроль — головна функція совісті».

Розділ I. Особистість та її ідентичність

§ 3. Соціалізація особистості

#соціалізація#особистість#суб'єкт
#агентисоціалізації#інститутисоціалізації
#громадянськаідентичність#власнеЯ#дзеркальнеЯ
#ідентичність#психофізіологічнасоціальнаособиста
#тотожність#соціальнаетнічнакультурнагрупова

«Людина поза суспільством — або Бог, або звір».

Аристотель, грецький філософ

3.1. Поняття соціалізації

Усім відома казка про Мауглі. Однак, можливо, не всі знають, що її автор, відомий британський письменник Редьярд Кіплінг, описуючи пригоди хлопчика, вихованого вовками, спирався на реальну історію. Траплялися випадки, що людських дітей виховували звірі (вчені вигадали для таких дітей навіть спеціальний термін, їх називають «феральними людьми» (від латинської назви цього явища *Homo Ferus* — «дика дитина»). Однак у реальному житті, коли цих «мауглі» знаходили, виявлялося, що вони не були схожими на згаданого літературного персонажа, оскільки не вміли ні мислити, ні говорити, ані засвоїти найелементарніші навички людської поведінки.

Чи можна назвати їх людьми? Безумовно, ніхто не сумнівався, що вони були представниками біологічного виду *homo sapiens*, однак при цьому вони не змогли стати членами суспільства, оскільки не стали особистостями.

Особистість — це сукупність соціальних і духовних властивостей людини, що залежать від її включення в суспільне життя та культуру через її діяльність і спілкування.

Приклад феральних дітей переконує, що людина, щоб стати особистістю, мусить пройти відповідний шлях розвитку у суспільстві. Неодмінною умовою цього розвитку є наявність соціального середовища, світу культури, із яким вона взаємодіє.

Процес засвоєння культури (норм поведінки, цінностей, ідей, правил, стереотипів розуміння) і формування соціальних якостей, завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціальних зв'язків, інститутів та спільнот, називається **соціалізацією**.

На формування особистості впливають біологічні чинники, однак головними чинниками, що визначають процес формування особистості, є культурні зразки поведінки в соціальній групі, до якої належить людина, а також її суб'єктивний, унікальний особистісний досвід.

3.2. Етапи соціалізації

У процесі соціалізації виокремлюють три етапи:

- *дотрудова соціалізація* (раннє дитинство, період навчання);
- *трудова соціалізація* (активна участь у трудовій діяльності);
- *післятрудова соціалізація*.

На кожному етапі існують свої особливі соціальні інститути, які «відповідають» за соціалізацію, — сім'я, дошкільна установа, школа, трудовий колектив тощо.

Завдяки їм відбувається поступове формування власного «Я» особи. В основі цього процесу — перехід від світу дитинства, коли особа перебуває під опікою, а її поведінка повністю контрольована ззовні, до набуття рис ідейно-моральної особистості, яка розвивається на основі особистого переконання, саморегуляції й самоуправління.

Людина не може один раз у дитинстві остаточно сформуватися так, щоб уже більше ніколи не змінюватися. Впродовж життя вона набуває все нових соціальних статусів й ролей, наприклад: студент, працівник, пенсіонер, дочка, мати, бабуся, тощо. Ми часто переходимо з однієї групи в іншу, пристосовуючись до нових умов (наприклад, із сім'ї у школу, зі школи — на роботу). Також змінюється світ, у якому ми живемо, вимагаючи змін і від нас. Тому процес соціалізації відбувається впродовж усього життя людини — від народження і до глибокої старості. Усе життя людина засвоює різні соціальні норми, вживається у все нові соціальні ролі, вчиться взаємодіяти з іншими — і в цьому процесі формується її соціальне «Я».

У ході соціалізації виокремлюють певні кризові точки, коли відбувається своєрідний «злам» у житті людини. Коли виникає така гостра проблемна ситуація, що старі механізми розв'язання проблеми вже не діють, а нові — ще не готові, належно освоєні. Зазвичай люди у такій ситуації відчують розгубленість і тривогу: звичний уклад життя порушено, а яким буде новий, ще невідомо. У кожного можуть бути свої кризові ситуації: одруження, народження дітей, зміна місця роботи, призов до армії тощо. Проте у житті переважної більшості людей виокремлюють три основні кризові точки:

- 16-17 років. Закінчення школи і підготовка до вступу у вищий навчальний заклад або пошук роботи. Зробити свій вибір дуже складно, катастрофічно не вистачає знань, життєвого досвіду.
- Криза середини життя (приблизно 45 років). Людина озирається на пройдений шлях і оцінює його. Вона зіставляє ідеальну траєкторію свого життя з реальною. Що більша розбіжність, то більше

Розділ I. Особистість та її ідентичність

невдоволення власним життям. Ще можна змінити уклад життя, професію, але психологічно зробити це вкрай важко.

- Завершення трудової кар'єри і вихід на пенсію. З виходом на пенсію не тільки різко змінюється стиль життя людини, але і її соціальний статус, становище у суспільстві.

Усі люди намагаються жити відповідно до стандартів груп, із якими себе ототожнюють, культивуючи в собі відповідні життєві принципи, смаки, політичні та інші погляди, тощо. Зрозуміло, що від того, з якими індивідами та групами стикатиметься людина на своєму життєвому шляху, значною мірою залежить, якою особистістю вона стане.

3.3. Суб'єкти соціалізації

Психологи та соціологи встановили, що кожна людина формує власне «Я», ґрунтуючись на реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт. Без спілкування з іншими людьми неможливо усвідомити своє «Я». Американський соціолог Чарлз Кулі створив теорію «дзеркального Я», яка пояснює, як саме люди творять себе і свій світ завдяки участі у процесах соціальних взаємодій. Відповідно до цієї теорії людина творить себе, орієнтуючись на те, як її сприймають довколишні, приглядаючись до їхніх реакцій так само, як ми вдивляємося у дзеркало. Науковець виокремив виділяв три фази у процесі творення людиною свого «Я»:

По-перше, ми уявляємо, як ми виглядаємо в очах інших (Чи пасує мені ця зачіска? Чи правильно я повівся у відповідній ситуації?).

По-друге, ми уявляємо, як інші люди оцінюватимуть нас. (Скажімо, з погляду певної групи якась модель поведінки вважається неприйнятною).

По-третє, на підставі зазначених вище уявлень ми виробляємо певний тип внутрішнього самовідчуття — почуття сорому або гордості.

Варто зазначити, що процес дзеркального відображення власного «Я» є суб'єктивним і не завжди відповідає об'єктивній дійсності. Наприклад, певний тип поведінки може бути неприйнятним для однієї групи, зате цілком прийнятним або навіть схвалюваним з погляду іншої соціальної спільноти.

Осіб, які навчають людину культурних норм і допомагають їй засвоювати соціальні ролі, називають **агентами соціалізації**. Розрізняють агентів первинної соціалізації й агентів вторинної соціалізації

Агенти первинної соціалізації — люди, які становлять найближче оточення особи (батьки, родичі, друзі). Агенти первинної соціалізації виконують багато функцій (наприклад, батьки щодо дитини можуть бути

§ 3. Соціалізація особистості

водночас вихователями, друзями, опікунами, учителями тощо), їхні функції взаємозамінні (батько за певних умов може взяти на себе виконання функцій матері щодо дитини). Водночас кожен агент дає індивідові у процесі соціалізації дещо унікальне, що може дати тільки він. Наприклад, батьки можуть дитині замінити друзів, але вони не зможуть навчити її того, чого вона вчиться у своїх друзів: битися, хитрувати, порушувати певні соціальні норми, бути лідером у групі, поводитися з ровесниками. Крім того, агенти первинної соціалізації не отримують грошової винагороди за виконання своїх обов'язків (батьки виховують тебе, а друзі дружать із тобою не тому, що їм за це платять зарплатню).

Агенти вторинної соціалізації — це представники адміністрації школи, вишу, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації, церкви тощо. Контакти з цими агентами є зазвичай нечастими, менш тривалими, а їхній вплив, як правило, слабший, ніж в агентів первинної соціалізації. Кожен із них виконує не більше однієї-двох функцій. Їхні функції спеціалізовані, а тому не можуть бути взаємозамінними (наприклад, функції поліцейського і священника). Особливістю цих агентів є те, що вони зазвичай отримують грошову винагороду за виконання своїх функцій.

Установи, що впливають на процес соціалізації, спрямовують його, називають **інститутами соціалізації**. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана й небажана соціальна поведінка.

Інститути соціалізації, як і агенти, також поділяються на первинні і вторинні. *Інститути первинної соціалізації* — це ті, які становлять найближче оточення особи: сім'я, компанія друзів, може бути колектив однокласників чи одногрупників. *Інститути вторинної соціалізації* — це різного роду формальні організації та офіційні установи, такі як школа, армія, суд, церква, засоби масової інформації, партії тощо.

Інститути первинної соціалізації формують у людини основні поняття про світ, узагальнений образ дійсності. Інститути вторинної соціалізації відповідають за набуття специфічно-рольового знання, коли ролі прямо або побічно пов'язані з трудовою діяльністю.

«Інститути соціалізації»

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Унікальний індивідуальний досвід

Чому ж діти, які виростили у тій самій сім'ї, іноді доволі відрізняються один від одного, навіть якщо вони мали подібний груповий досвід, тобто на них впливали ті самі агенти соціалізації? Тому що вони не мали повністю ідентичного групового досвіду, їхній досвід був подібним, але чимось і різнився. Діти спілкуються з різними індивідами та групами, навіть близьку з однаковою спадковістю не можуть постійно зустрічатися з тими самими людьми, відчувати ті самі емоції. Варто також підкреслити, що картина індивідуального досвіду ускладнюється тим, що особистість не просто накопичує досвід, а й засвоює його. Кожна людина по-своєму, відповідно до власного досвіду, інтерпретує ті події, які відбуваються з нею, її близькими та знайомими. Ці події, немов цеглинки, з яких кожна людина вибудовує власну споруду.

Виконайте в команді

1. Поміркуйте, які агенти соціалізації та інститути соціалізації впливають сьогодні на формування вашої особистості. 2. Складіть та запишіть їх перелік. Зіставте його із записами однокласників. 3. Який унікальний індивідуальний досвід має кожен із вас?

3.4. Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності

Громадянська ідентичність — це самоототожнення особистості з громадянською спільнотою держави, а також усвідомлення себе членом громадянського суспільства.

У сучасному світі — складному, різноманітному, швидкозмінному і відкритому — кожній людині доволі непросто здійснити громадянський вибір і прийняти ті чи ті громадянські норми.

Особливо це стосується молодих людей. Адже на їхній процес самовизначення впливає не лише сучасна нестабільність суспільства та криза звичних норм і цінностей, що призводить до відсутності чітко структурованих нормативних моделей, а й об'єктивні труднощі юнацького самовизначення.

Саме у юнацькому віці відбувається бурхливий розвиток процесів самосвідомості, становлення цілісного образу «Я», який включає в себе образ «Я — громадянин України». Громадянський аспект самосвідомості в юнацькому віці має вже доволі складну структуру: уявлення себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим уявлення про свої права й

§ 3. Соціалізація особистості

обов'язки, оцінка власних вчинків, рис вдачі з погляду системи суспільних та особистих громадянських цінностей. Але соціологічні опитування останніх років виявляють ціннісну та нормативну кризу в молодого покоління. В молодіжному середовищі відбуваються складні процеси, які свідчать про переоцінку культурних цінностей попередніх поколінь, порушення наступності в передаванні соціокультурного досвіду.

Така ситуація зумовлена низкою причин.

По-перше, економічні негаразди і значне розшарування суспільства призводять до того, що вибір життєвого шляху визначається не здібностями та інтересами молодої людини, а конкретними обставинами, гонитвою за «гарним життям» і «легкими грошиками», що призводять до цинічних ціннісних настанов.

По-друге, нині сім'я хоча і залишається найважливішим інститутом соціалізації, але втрачає пріоритет саме у громадянській соціалізації. Пріоритети матеріального характеру серед батьків (економічне, а іноді фізичне виживання в сучасних умовах економічної кризи) призводять до самоусунення їх від проблем громадянського становлення дитини. Батьки перестають бути беззаперечним авторитетом через те, що нині відбувається передача знань, настанов, цінностей не лише від батьків до дітей, а й у зворотному напрямку. Сучасна молодь швидше засвоює нові знання, досягнення інформаційного суспільства, швидше за дорослих орієнтується у мінливому світі.

Молодь вчиться і навчає

По-третє, набуття особистістю таких якостей, як громадянська активність та відповідальність, цілком залежать від навколишнього середовища. На жаль, доволі часто у школі практикують авторитарні форми спілкування з учнями, відтак школярі починають орієнтуватися не на власні внутрішні переконання щодо відповідальної поведінки, а на зовнішній контроль з

Розділ I. Особистість та її ідентичність

боку вчителя. Основним мотивом дотримання норм поведінки стають не переконання, а власний добробут, пасивність і пристосуванство.

Формування громадянської самосвідомості у юнацькому віці пов'язане з труднощами суб'єктивного характеру: входження в різні суспільні групи, навчання спілкування в цих групах, засвоєння їхніх норм і цінностей. Однак чи не найголовнішою проблемою є невідповідність між фізичною і психологічною зрілістю та соціальним статусом. Старшокласник, який досяг фізіологічної зрілості й за інтелектуальним розвитком іноді перевищує своїх наставників, перебуває на утриманні своїх батьків, його діяльність строго регламентована дорослими, а можливості прояву ініціативи обмежені як формами шкільного життя, так і об'єктивними обставинами навколишнього середовища.

Тому дуже важливим інструментом громадянської соціалізації є шкільний досвід, що дає змогу засвоювати норми, за якими існує дорослий світ, способи існування в межах цих законів (різноманітні соціальні ролі, міжособистісні взаємини тощо). Трансляція їх відбувається здебільшого через саму атмосферу життя школи, норм, за якими вона живе. Отже, спосіб життя школи має випереджувати, прогнозувати спосіб життя у майбутньому суспільстві. Демократизація школи передбачає створення умов для набуття учнями справжнього досвіду громадянських дій.

Практичне завдання

Прочитайте гумористичне оповідання Остапа Вишні «Моя автобіографія»:

<http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=450>

Визначте етапи соціалізації героя твору. Які агенти соціалізації та інститути соціалізації згадує письменник в автобіографії? Порівняйте чинники, що впливали на формування свідомості дитини тоді і в наш час.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none">~ Що таке особистість, соціалізація, ідентичність?~ Як ви розумієте значення вислову «Процес соціалізації відбувається впродовж усього життя людини»?
	<ul style="list-style-type: none">– Наведіть приклади об'єктивних труднощів самовизначення у юнацькому віці.– Зіставте і порівняйте поняття «агенти соціалізації» та «інститути соціалізації».
	<ul style="list-style-type: none">➤ Поміркуйте, якими з притаманних вам навичок не володіли ваші батьки у вашому віці. Складіть перелік власних умінь, яких ви б могли сьогодні навчити своїх дідусів і бабусь. Як впливають ці уміння і навички на рівень вашої психологічної зрілості та ваш соціальний статус?

§ 4. Роль сім'ї та однолітків у процесі соціалізації

#сім'ясубкультура
#моделісучасноїсім'ї
#панкхіпірокериготиемометалісти
#моногаміяполігаміяматріархатнеповнісім'ї

«Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька».

Василь Сухомлинський, педагог

4.1. Що таке сім'я. Соціалізація в сім'ї

Сім'я є одним із найголовніших соціальних інститутів у всіх суспільствах, а оскільки всі ми живемо в сім'ї і не мислимо себе поза нею, то й сприймаємо її існування як щось самоочевидне і самозрозуміле. Тим часом з погляду науки сім'я є одним із найнеоднозначніших соціальних феноменів. Нині більшість соціологів пропонують такі дефініції сім'ї, які дозволяють трактувати цей соціальний феномен досить широко. Ось одна з них:

Сім'я — це соціально санкціонована, відносно стійка група людей, яка об'єднана кровною спорідненістю, шлюбом або усиновленням дітей, члени якої проживають разом і економічно пов'язані між собою.

Існують два найпоширеніших типи сім'ї: нуклеарна і розширена.

Нуклеарна (ядерна, від латинського *nucleus* — ядро) сім'я є найпоширенішим типом сім'ї в сучасному суспільстві. Вона складається із дружини, чоловіка та їхніх дітей. Упродовж життя індивід, зазвичай, буває членом двох нуклеарних сімей: спершу сім'ї своїх батьків, а після власного одруження — сім'ї, яка складається з нього, його дружини та їхніх дітей.

Розширена сім'я — це сім'я, яка складається з кількох поколінь родичів. Вона становить клан кривних разом із їхніми дружинами й дітьми. Якщо основою нуклеарної сім'ї є подружня пара, то основою розширеної сім'ї є брати і сестри разом із їхніми дружинами, чоловіками і дітьми. У розширених сім'ях одружений чоловік (або заміжня жінка) насамперед залишаються прив'язаними до батьківської сім'ї. Вони переважно пов'язані зобов'язаннями і відповідальністю з тією сім'єю, у якій народилися, а не з тією, з якою вони пов'язані через шлюб. У таких сім'ях відповідальність і турбота розподіляються серед багатьох членів сім'ї. Дитина, наприклад, тісно пов'язана не лише з батьками, а й зі своїми дядьками і тітками. Вона оточена

Розділ I. Особистість та її ідентичність

дорослими, які за певних умов готові взяти на себе обов'язки батьків. Така сім'я добре захищає дитину від різних життєвих негараздів.

Розширена сім'я характерна для традиційного суспільства. Індустріалізація послабила розширену сім'ю, водночас сприяючи розвитку нуклеарних сімей.

Соціалізація в сім'ї

Сім'я — первинний і тому найважливіший етап соціалізації, оскільки формує найперші і найтривкіші суспільні зв'язки. В сім'ї людина оволодіває мовою, засвоює головні елементи культури. Сім'я формує ідентичність людини в категоріях статі, раси, нації, релігії, певного соціального прошарку.

Психологи вважають, що 20 % майбутнього свого інтелекту людина набуває до кінця першого року життя, 50 % — до чотирьох років, 80 % — до 8 років, а 92 % — до 13 років. Припускають, що вже в цьому віці можна з достатньо високим ступенем імовірності передбачити як сферу, так і «стелю» майбутніх можливих досягнень індивіда.

Соціалізація в сім'ї відбувається як унаслідок цілеспрямованого впливу дорослих, так і в результаті спостереження дитини за поведінкою всіх членів сім'ї. Дитина переймає не тільки те, що намагаються передати їй дорослі, а й неусвідомлювані батьками форми їхньої поведінки, ставлення до інших і до себе. Тому результат сімейної соціалізації не завжди відповідає уявленням батьків дитини про бажану поведінку.

На соціалізацію в сім'ї впливають такі чинники, як:

- склад сім'ї;
- позиція дитини в сім'ї (її роль у сім'ї — син, онук, старший брат, пасерб (пасербиця) тощо);
- основні вихователі-соціалізатори (ті члени сім'ї, які найбільше вплинули на розвиток дитини завдяки основному догляду за нею, і ті, хто були найавторитетнішими для дитини, на кого вона хотіла бути схожою);
- стиль виховання в сім'ї;
- особистісний, моральний і творчий потенціал родини, сукупність позитивних людських якостей дорослих членів сім'ї.

Будь-яка деформація сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини. Виокремлюють два типи деформації сім'ї — структурну і психологічну. **Структурна** деформація сім'ї — це порушення її структурної цілісності (відсутність одного з батьків). **Психологічна** деформація сім'ї пов'язана з порушенням взаємин її членів, а також із прийняттям та реалізацією в сім'ї системи негативних цінностей, асоціальних установок.

4.2. Партнерські стосунки в сім'ї. Моделі влади у сім'ї

Хоча способи утворення сім'ї у різних культурах дуже різняться, існують, проте, певні правила, які організовують вибір партнера, типи сімейних зв'язків, місце проживання і відносини влади у сім'ї.

Ставлення до шлюбних зв'язків зазвичай є більш етноцентричним, ніж усі інші культурні зразки суспільства. Для нас, наприклад, може здаватися неприродним і неправильним укладення шлюбу за домовленістю між батьками молодих, коли майбутнє подружжя практично не зустрічається до одруження. Однак у Японії, не менш дивним вважається виходити заміж за чоловіка, не вибраного батьками дівчини. Ми співчуваємо молодим людям із суспільств, відмінних від нашого, що вони не мають свободи у виборі партнера, а вони шкодують наших молодих людей за те, що останні позбавлені батьківської опіки. Насправді ні перші, ні другі не почувуються нещасними й обділеними.

Усі суспільства обмежують коло, з якого можна вибирати собі шлюбного партнера. Правильний вибір регулюється двома **типами матримоніальних норм**: ендогамією та екзогамією.

Ендогамія — це правила, які приписують вибирати собі подружнього партнера всередині певних суспільних груп (клас, раса, каста, віровизнання, національність, плем'я тощо).

Екзогамія — це правила, що забороняють укладення шлюбу всередині певної суспільної групи. Зазвичай заборонено вступати у подружні зв'язки із членами своєї родини.

Існують дві головні **форми шлюбу**: моногамія і полігамія.

Моногамія — подружжя, що складається з одного чоловіка й однієї жінки. Цю форму спостерігаємо у всіх суспільствах, навіть у тих, де паралельно практикують також інші форми подружніх зв'язків. Хоча для нас, як і для більшості європейців, а також північно- і південно-американців, японців та багатьох інших народів, моногамія є більш звичною формою шлюбу, вона, проте, переважає менш ніж у 20 % суспільств. У решті 80 % суспільств віддають перевагу полігамії.

Моногамна сім'я

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Полігамія — така форма подружжя, за якої у шлюб вступають більш ніж два партнери. Існує три форми полігамії. Найпоширенішою є *полігінія*, або багатоженство.

Варто знати

Як зазначав антрополог Ральф Лінтон, дуже рідко в суспільствах, у яких практикується полігінія, чоловік перебуває у справді ліпшому становищі, ніж за умов моногамії. Якщо жінки одного чоловіка перебувають між собою у недружніх стосунках, то сім'я перетворюється на нескінченну арену боротьби, у якій чоловікові відведена роль посередника або громовідводу. Якщо ж дружини живуть між собою у злагоді, то чоловік, найвірогідніше, стає об'єктом організованої жіночої опозиції.

Доволі рідкісною формою полігамного шлюбу є *поліандрія*, коли жінка стає дружиною кількох чоловіків. Такі форми шлюбу побутують у деяких суспільствах Південної Індії і Тибету. Тут вважається нормальним, коли жінка, виходячи заміж, автоматично стає дружиною усіх братів свого чоловіка.

Моделі влади у сім'ї

У різних суспільствах у рамках сім'ї по-різному розподіляють владу й авторитет. Найпоширенішою (в часі і просторі) моделлю владних стосунків у сім'ї є *патріархат*, що передбачає панівну роль чоловіка в родині: головним є чоловік, а за його відсутності — старший за віком чоловік у родині.

Якщо головна роль належить жінці, то ми говоримо про *матріархат*. У чистому вигляді, як панівний тип владних стосунків у сім'ї, матріархат зустрічається дуже рідко. Проте він часто виникає в окремих сім'ях, спричинений певними обставинами — зазвичай, унаслідок смерті чоловіка або за його відсутності з інших причин.

В Україні, як і в інших європейських країнах, моральні і правові норми суспільства передбачають рівність прав для обох членів родини, таку модель сім'ї називають **егалітарною**. Цей тип сімейних стосунків останніми десятиліттями стає найпоширенішим у розвинутих країнах світу.

Виконайте в команді

- Дослідіть, якій символічній моделі сім'ї може відповідати егалітарна сім'я: «дуб із плющем», «сім'я-фортеця», «дім-готель», «шлюб соратників», «шлюб борців». Якою є ваша метафорична назва егалітарної сім'ї?
<https://studfiles.net/preview/5184060/page:3/>
<http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11119/>
- Доберіть приклади нуклеарних та розширених сімей, матріархальних і патріархальних сімей із художніх творів.

4.3. Трансформація моделей сім'ї

Упродовж кількох останніх десятиліть у західному суспільстві, а віднедавна — і в Україні з'явилися і набули поширення багато альтернативних форм сімейних структур і способів життя.

Незареєстровані шлюби

Останніми роками зросла кількість дорослих людей, які живуть разом з особами протилежної статі, не будучи пов'язаними з ними шлюбними зв'язками. Такий стиль життя не є новим, але раніше траплявся доволі рідко. Різке збільшення кількості незареєстрованих пар пояснюється тим, що подібна поведінка останніми роками стала соціально прийнятною, а також тим, що підвищився вік вступу у перший шлюб. Незареєстровані шлюби практикуються переважно серед молодих людей, які є мешканцями великих міст. Рідко вибирають такий стиль життя релігійні особи.

Серійна моногамія

Цей стиль життя передбачає кілька циклів шлюбу і розлучення. Проте кількість осіб, які ведуть подібний спосіб життя, останнім часом зростає. Це пов'язано насамперед із полегшенням процедури розлучення.

Неповні сім'ї

Найчастіше це сім'ї, утримувані жінками. Зростання кількості таких родин є наслідком зростання кількості розлучень, а також жінок, які народжують позашлюбних дітей. Якщо у 1940 році лише 11 % всіх чорношкірих родин у США очолювала жінка-одиначка, то у 1991 році їх було вже 58 % від загальної кількості. «Матері-одиначки» тепер не піддаються такій обструкції і зневазі, як колись. Чимало жінок, які самостійні і можуть самі себе матеріально забезпечити, не бажають ставати залежними від чоловіків тільки тому, що цього вимагають соціальні традиції **нуклеарної сім'ї**. Однак статистико-соціологічні дослідження свідчать, що більшість неповних сімей переживає значні труднощі: хронічний брак часу, коштів, почуття самотності, постійний тиск відповідальності за долю дитини.

Самотність

Самотні люди не становлять монолітної соціальної групи тому, що серед них є і неодружені, і розлучені, й овдовілі. Самотність — непостійний і неоднозначний статус. Між полюсами вільної і незалежної людини і людини, яка потерпає від самотності, є багато різних перехідних форм — це люди, які свідомо або через певні обставини залишилися самотніми. Цікаво, що кількість неодружених і незаміжніх зростає відповідно із підвищенням рівня освіти. Це особливо стосується жінок.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Гомосексуальні пари

Гомосексуалізм — це надання переваги сексуальному партнерству із особою однакової з індивідом статі. Згідно з оцінками Інституту сексуальних досліджень Альфреда К. Кінсі, 5-6 % дорослого населення США має гомосексуальну орієнтацію. Очевидно, таке співвідношення гомо- і гетеросексуалів властиве не лише для США.

Останнім часом гомосексуалізм легалізували у багатьох країнах (найперше це сталося у США, штаті Іллінойс, у 1961 році; на території колишнього Радянського Союзу, зокрема й в Україні, де-факто це відбулося після розпаду СРСР). У деяких країнах дозволили навіть укладення шлюбу між представниками однієї статі. Гомосексуальні пари зазвичай приймають такі взірці сімейного життя, які існують серед **гетеросексуальних** пар. Для них так само є істотним романтичне кохання, як і практичні аспекти сімейного побуту.

Комуни

Комуна — це своєрідна форма розширеної сім'ї. Норми стосунків між членами різних комун — різні. У багатьох комунах головним завданням вважається виховання дітей батьківським колективом. Є комуні, у яких практикують груповий шлюб. Американський соціолог Артур Елліс, який досліджував комуні хіпі наприкінці 1960-х років, зазначав, що всі вони є нестабільними. Це пояснюється насамперед тим, що майже неможливо віднайти чотирьох або більше дорослих людей, які зможуть жити у любові і гармонії. У комунах надзвичайно складно координувати повсякденне життя так, щоб уникнути ревнощів і конфліктів. Існують також проблеми розподілу роботи і лідерства.

Загалом можемо констатувати, що традиційна **модель нуклеарної сім'ї**, коли чоловік заробляв гроші поза домом, дружина дбала про дім, а діти були залежними від батьків, нині вже не є абсолютно панівною. Чи означає це, що нуклеарна сім'я занепадає? Дехто вважає, що так і є. Інші схиляються до думки, що нуклеарна сім'я радше перебудовується, ніж занепадає. Зростає гуманізм, більше уваги приділяється розвитку особистості. Суспільство завжди культивуватиме певну форму сім'ї як механізм відтворення населення.

Поміркуйте разом

Як ви гадаєте, чи правильне твердження «Сім'я — жертва соціальних змін»?

Відповідь обґрунтуйте.

4.4. Соціалізація серед однолітків

Соціалізація серед однолітків відбувається у школі та поза нею.

Сам перехід із сім'ї до школи є для людини стресогенним чинником. У школі вона долучається до світу «чужих»: учитель трактує всіх дітей однаково, оцінює дітей за те, що вони роблять, а не за те, ким вони є. У школі діти ознайомлюються з формалізованою системою оцінювання: балами, табелями, відзнаками, грамотами. Це докорінно інша система, ніж практика неформального оцінювання в родині. У школі діти вчаться також багатьох інших умінь, що є неодмінними в міжособистісних взаєминах: робити щось почергово, ділитися з іншими, бути порівнюваним(-ою) з ровесниками. Водночас, у школі та поза нею, діти заводять компанію друзів.

Компанія друзів, на відміну від родини, складається з індивідів однакового віку й однакового суспільного статусу. Якщо суспільний статус у сім'ї особа набуває автоматично, то у групі ровесників його треба заробити. Особливістю соціалізації в компанії друзів є те, що процес соціалізації тут відбувається без будь-якого плану, на відміну від сім'ї і школи, де соціалізація особи відбувається за певним планом. Компанія друзів виконує функцію послаблення зв'язків дитини із сім'єю. Вона пропонує дитині додаткові моделі поведінки, норми і цінності, іноді альтернативні тим, що їх пропонує сім'я.

4.5. Молодіжні субкультури

У кожному суспільстві є панівна культура — сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, що ними послуговується більшість членів суспільства. А оскільки суспільство складається із багатьох груп — національних, демографічних, професійних та інших, — поступово у кожній з них формується в межах панівної культури своя система цінностей і правил поведінки.

*Частина загальної культури, систему цінностей, традицій і звичаїв, притаманних великій соціальній групі, називають **субкультурою**.*

Молодіжна субкультура — субкультура, характерна для молоді. Це об'єднання молоді, що мають власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішню атрибутику), тексти, норми та цінності.

У сучасному суспільстві молодіжна субкультура набула значного поширення. Серед первісних суспільств і на ранніх етапах історії західних країн відносно невелика територіальна віддаленість приводила до величезних

Розділ I. Особистість та її ідентичність

відмінностей у культурі. Племінні спільноти, розділені якоюсь сотнею кілометрів, могли мати цілком неподібні системи зовнішньої символіки, міфів і звичаїв, однак у тих самих спільнотах існував нерозривний зв'язок поколінь. Тепер просторова відмінність слабне, але наростають відмінності між поколіннями.

Сучасне суспільство дозволяє вибирати між тисячами варіантів спеціалізованих установ (школи, фірми і корпорації, урядові установи, церкви і деномінації, армії), кожна з яких ділиться на все дрібніші і спеціалізованіші субоб'єднання. Такий самий поділ відбувається і на неформальному рівні, виникає величезна кількість субкультур, зокрема й молодіжних: *панки*, *байкери*, *хіпі*, *геймери* та багато інших. Молодіжних субкультур стає все більше й це відбувається з двох причин:

- у сучасному суспільстві збільшується чисельність такої вікової групи як молодь. Це зумовлено тим, що зростає тривалість життя і, відповідно, збільшується термін активного життя, а отже, подовжується термін дитинства й молодіжного віку;
- темпи змін настільки швидкі, що навіть кілька років різниці створюють величезні відмінності у життєвому досвіді людей і вікова різниця у якихось чотири-п'ять років суб'єктивно відчувається як належність до цілком різних поколінь, а тому збільшується кількість підгруп у межах молодіжної групи.

Саме тому молодіжна субкультура все більше увиразнюється, а її різновиди урізноманітнюються.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке сім'я, субкультура? ~ Як ви розумієте значення вислову «Ставлення до шлюбних зв'язків зазвичай є більш етноцентричним, ніж усі інші культурні зразки суспільства»? ~ Які основні причини формування субкультур?
	<ul style="list-style-type: none"> – Зіставте і порівняйте поняття «нуклеарна сім'я» та «розширена сім'я». Доберіть приклади таких сімей у літературних творах.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Дослідіть особливості молодіжних субкультур 60-70-х років XX століття та сучасних молодіжних субкультур. Порівняйте їх. Презентуйте результати своєї роботи в класі.

§ 5. Самореалізація людини

#потреби#можливості#самореалізація#індивідуальність
#своєрідність#здібності#цінності#пріоритети
#громадянська#позиція#громадянський#обов'язок

**«Спробуй виконати свій обов'язок — і ти побачиш,
чого вартий».**

Йоганн-Вольфганг Гете,
німецький поет, державний діяч, мислитель

5.1. Самореалізація і розвиток

Кожна людина по-своєму унікальна і має неповторні особисті риси. Однак деякі люди успішно долають шлях самопізнання та самореалізації і знаходять суспільну нішу, в якій їм вдається розкрити свої можливості, інші більшу частину життя проводять у пошуках себе і, не досягнувши зрілої ідентичності, не вміють реалізувати свій потенціал, а треті — навіть не намагаються розкрити природні таланти і марнують своє життя.

Самореалізація — це розкриття власних можливостей, це той шлях, який веде людину до успішного й щасливого життя.

Існують різні сфери самореалізації, і виявити себе в найкращому світлі в усіх царинах — завдання не зовсім реальне, хоча й здійснюване деякими особами. Проте більшості людей властиво реалізувати себе та отримати суспільне визнання в якійсь одній чи кількох сферах, таких, наприклад, як професійна діяльність, творчість, заняття спортом, наукові пошуки, сім'я, діти тощо.

Сучасні психологи та нейрофізіологи твердять, що пересічна особистість розкриває близько 10 % свого потенціалу. Це дуже мало, приблизно так, якби піаніст грав не десятьма пальцями, а лише одним. Ось чому для того, щоб повніше відчувати музику життя та досягти успіху, потрібно багато працювати над самореалізацією.

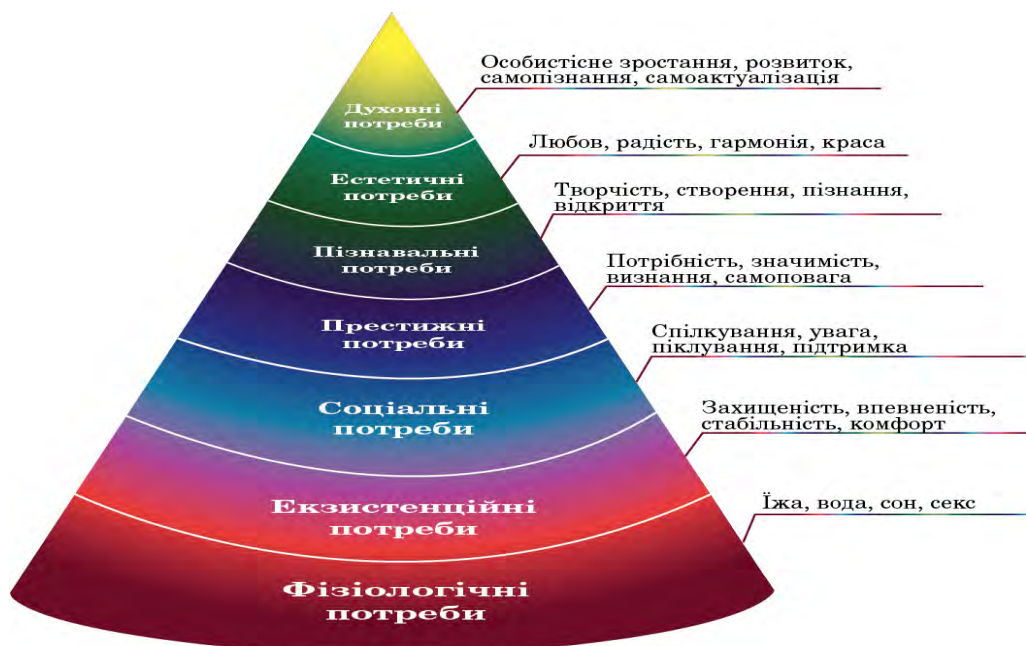
Американський учений Абрагам Маслоу припустив, що реалізація особистості відбувається у процесі задоволення нею власних потреб. Що вищий рівень потреб, то повніше реалізовує себе особистість. Це — так звана **«ієрархічна теорія потреб особистості»** або, як її ще називають, **«піраміда Маслоу»**. Вчений виокремив такі рівні:

- 1) *фізіологічні потреби* (їжа, дихання, одяг, тепло тощо);
- 2) *екзистенційні* (безпека існування, стабільність, упевненість у завтрашньому дні, гарантована праця, медичне обслуговування тощо);
- 3) *соціальні* — належність до колективу, спілкування, участь у спільній трудовій діяльності, турбота й увага до себе;
- 4) *престижні потреби* — в увазі до себе з боку «значущих інших», у підвищенні свого соціального статусу, визнанні і високій оцінці;

Розділ I. Особистість та її ідентичність

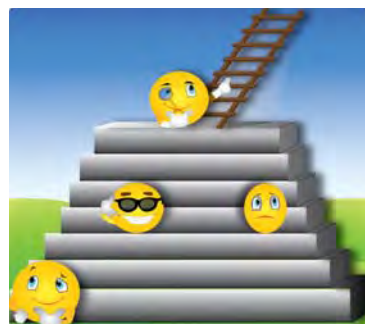
- 5) *пізнавальні потреби* — знати, вміти, розуміти, досліджувати;
- 6) *естетичні потреби* — гармонія, порядок, краса;
- 7) *потреби в самоактуалізації* — реалізація своїх цілей, розвиток власних здібностей, самовираження через творчість.

Піраміда Маслоу

Дві перші групи потреб — потреби первинного рівня, наступні — вищого рівня. Нижчі потреби властиві абсолютно всім людям, вищі — не всім і не однаковою мірою, але саме на цьому етапі починаються самореалізація й саморозвиток особистості.

Згідно з принципом ієрархії, для особи потреби кожного наступного рівня стають актуальними тільки після задоволення потреб попереднього рівня. Однак є й зворотний зв'язок — що вищий рівень самореалізації людини, то легше вона досягає своїх цілей щодо задоволення первинних потреб. Самореалізація передбачає ріст особистої ефективності людини у всіх сферах життя.

Самореалізація і розвиток

Ознаки, притаманні розвинутим особистостям:

- адекватніше сприймають дійсність, не залежать від впливу актуальних потреб, стереотипів і забобонів;
- приймають себе та інших такими, якими вони є, не демонструють штучних, неприродних форм поведінки і не сприймають такої поведінки з боку інших;
- їм властиві простота і природність, дотримання встановлених ритуалів, традицій і церемоній, але ставлення до них із певним почуттям гумору. Це не автоматичний, а свідомий конформізм на рівні зовнішньої поведінки;
- зайняті не собою, а своїми життєвими завданнями;
- співвідносять свою діяльність із загальнолюдськими цінностями;
- демократичні у стосунках, готові вчитися в інших;
- мають стійкі внутрішні моральні норми;
- креативні у всіх діях незалежно від того, чим конкретно займаються.

5.2. Індивідуальність особистості

Індивідуальність може виявлятися в найрізноманітніших сферах: інтелектуальній, емоційній, вольовій або у будь-якому іншому виді психічної діяльності. Кожна людина є індивідуальною, хоча індивідуальність одних виявляється дуже яскраво, а інших — маловирадно, малопомітно.

Індивідуальність — це своєрідність окремої людини, сукупність притаманних тільки їй особливостей.

Оригінальність інтелекту, наприклад, полягає у спроможності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях переробки інформації, в умінні окреслювати проблеми та розв'язувати їх. Особливості волі виявляються в силі волі, сталості, надійності, стабільності, самовладанні. Оригінальність також є результатом своєрідного поєднання властивостей конкретної людини, що додає особливого колориту її поведінці або діяльності.

Однією з найважливіших, визначальних, властивостей індивідуальності є наявність у неї тих чи тих здібностей.

Здібності — це такі індивідуально-психологічні особливості, які стосуються успішності виконання однієї або кількох діяльностей.

Основою для розвитку здібностей можуть бути різноманітні комбінації загальних і спеціальних індивідуально-психологічних якостей. Виокремлюють такі **види здібностей**:

- **Загальні** (впливають на успішність людини в різних видах діяльності. До них, зокрема, належать розумові здібності, розвинена пам'ять, досконала мова тощо).

Розділ I. Особистість та її ідентичність

- **Спеціальні** (визначають успішність людини в специфічних видах діяльності, для яких потрібні особливі здібності і їх розвиток. Зокрема, це математичні, лінгвістичні, літературні, художні, спортивні здібності).
- **Теоретичні** (визначають успішність людини в абстрактно-теоретичних міркуваннях).
- **Практичні** (виявляються у конкретних, практичних діях).
- **Навчальні** (визначають успішність людини в навчанні та вихованні, засвоєнні нею знань, умінь, навичок, у формуванні якостей особистості).
- **Творчі** (визначають можливість відкриттів і винаходів, створення нових предметів матеріальної і духовної культури).

Однак наявність здатності до чогось не означає початкового володіння вже закладеними вміннями і навичками. **Здібності людини виступають лише тенденцією до легшого засвоєння тих або тих знань.** Так само, як засіяне поле є лише можливістю майбутнього врожаю, який може вирости з насіння, але за сприятливих умов, так і здібності людини є лише можливістю для набуття певних знань та вмінь. Варто зазначити, що наявність у людини якихось яскраво виражених здібностей у певній сфері діяльності зовсім не означає її бездарності в інших галузях. Йдеться про відносне переважання одних компонентів психіки над іншими.

5.3. Життєві цінності та пріоритети

Цінністю є все те, що ми цінуємо.

Якщо ж говорити не про природні чи матеріальні, а про **духовні цінності**, то це загальновизнані переконання щодо цілей, до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму повсякденному житті. Цінності вказують на те, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним.

Вищими цінностями можуть бути: здоров'я, сім'я, кохання, свобода, мир, держава, праця, істина, честь, споглядання, творчість, цінності суспільного устрою, спілкування, діяльності, самозбереження тощо.

Список усіх життєвих цінностей величезний, але їх можна розподілити на три основні групи: 1) особисте життя і стосунки; 2) професія, бізнес, робота, суспільні відносини; 3) власний розвиток.

Цінності організовують і спрямовують усе життя людини. Адже вони не тільки фіксують певні переконання щодо мети життя, але й визначають шляхи та засоби, якими її можна реалізувати. Людина може вибирати свої цінності, але якщо вона їх обрала, то вони стають над нею і визначають усе її життя. Цінності схожі на правила, бо і те й те є сукупністю приписів, але якщо правила людина іноді хоче обійти, то життєві цінності — це правила,

§ 5. Самореалізація людини

внутрішньо обов'язкові для людини, це те, за чим людина стежить сама і чого змінити не може.

На жаль, не можна стверджувати, що саме цінності визначають життя усіх людей. Дуже часто люди у своєму житті керуються не цінностями, а власними потребами, звичками, емоціями, тобто набагато простішими механізмами. Це пояснюється тим, що далеко не всі люди є сформованими моральними особистостями, а життєві цінності — це елемент життя саме такої особистості. Відповідно до життєвих цінностей треба ще дорости.

Які з багатьох суспільних цінностей можуть стати вищими для конкретної людини, залежить від багатьох обставин. Цінності кожної людини — індивідуальні, як відбитки пальців. Що для неї є найважливішим, вона з'ясовує на рівні фундаментального вибору, коли визначає свою особистість. Зазвичай, життєві цінності формуються у віці 15–20 років завдяки або й усупереч батькам, під впливом школи, вчителів, соціальних груп, до яких належить людина. Найприродніший шлях формування життєвих цінностей — не розмови, а залучення людини в нові для неї життєві обставини, у яких певні цінності виявляються близькими й потрібними.

Хоча набір цінностей для всіх членів суспільства приблизно однаковий, їх ієрархія у кожного своя і змінюється у процесі соціалізації особистості. Людина знає, що на цьому етапі життя для неї є найважливішим, а що — цінністю другого рівня або цінністю тактичною: засобом досягнення цінностей вищого порядку.

5.4. Активна громадянська позиція

Соціальна позиція людини — це ставлення до себе, своєї професії, довколишніх, суспільства, держави, самостійність особистості у виборі життєвого шляху. Вона також означає лінію поведінки людини як соціального суб'єкта в ході реалізації його життєвих цінностей.

Громадянська позиція — це ставлення людини до держави, громадянином якої вона є, а також участь у різноманітних формах самоорганізації громадян.

У Загальній декларації прав людини вказано, що «Громадянська позиція — це відповідальне виконання громадянського обов'язку». А «громадянський обов'язок» визначається як «вимоги, що ставляться до особистості у вигляді обов'язків перед колективом, соціальними групами і суспільством в цілому».

Громадянська позиція людини формується під впливом двох чинників — зовнішнього і внутрішнього. Зовнішній чинник — це позиція людини в соціальній структурі або системі міжособистісних взаємин, яка регламентує поведінку та дії особистості, внутрішній — це система поглядів, установок, цінностей, мотивів, через які виражаються взаємини індивіда до різних сторін дійсності.

Розділ І. Особистість та її ідентичність

Активна громадянська позиція — це усвідомлена участь людини в житті суспільства, що відображається через її свідомі дії щодо оточення. Ці дії спрямовані на реалізацію суспільних цінностей за розумного співвідношення особистісних і суспільних інтересів.

«Розумне співвідношення особистісних і суспільних інтересів» — означає, що, діючи на користь суспільства, громадянин у такий спосіб об'єктивно забезпечує поліпшення умов і для себе особисто.

Варто зауважити, що активна громадянська позиція є набутою якістю, яка розвивається і вдосконалюється впродовж усього життя людини. Вона може змінюватися залежно від умов, у які потрапляє особистість.

Громадянин, який хоче жити в демократичному суспільстві й бути господарем свого життя, завжди займає активну громадянську позицію. Вона виявляється у прагненні обговорювати і розв'язувати суспільні проблеми й вимагає відповідального ставлення до виконання громадянського обов'язку.

Наприклад, брати участь у виборах — це не тільки право громадян, а й доволі відповідальне завдання. Щоб зробити правильний вибір, виборець має бути добре обізнаним про проблеми країни і повинен знати, що пропонують народові кандидати на виборні посади. Не менш важливо вміти висловлювати свої погляди, підтримувати справедливе рішення або виступати проти помилкового і несправедливого.

Якщо ж людина ще не досягла віку, коли може обирати чи бути обраною до органів влади та місцевого самоврядування, вона має пам'ятати, що формування активної громадянської позиції починається змалку — із невеликих справ на загальне благо рідного міста, селища, села. Це може бути облаштування або ремонт дитячого садка, організація самоврядування у школі, впорядкування двору, садіння дерев і квітів у місті, селі, біля школи, захист довкілля від забруднення, нетерпимість до правопорушень і сміливе висловлювання своєї позиції тощо.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none">~ Що таке «самореалізація»?~ Як ви розумієте значення вислову «Що вищий рівень самореалізації людини, то легше вона досягає своїх цілей щодо задоволення первинних потреб»?~ Які основні ознаки притаманні розвинутим особистостям?
	<ul style="list-style-type: none">– Наведіть приклади притаманних вам індивідуальних рис особистості та ваших індивідуальних здібностей.– Зіставте і порівняйте поняття «потреби» та «можливості».
	<ul style="list-style-type: none">➤ Складіть схему ієрархії власних життєвих цінностей і пріоритетів.➤ Змодельуйте життєві ситуації, коли та сама особистість демонструє активну громадянську позицію або її відсутність.➤ Запропонуйте перелік чинників, що найбільше сприяють вияву активної громадянської позиції.

§ 6. Соціальна мобільність

стратифікація нерівність
мобільність адаптивність міграція
маргінальність креативність

**«До високого становища ведуть два шляхи:
протоптана пряма дорога та обхідна стежка, яка є
набагато коротшою».**

Жан де Лабрюєр,
французький письменник-мораліст

6.1. Соціальна нерівність

З давніх-давен багато мислителів намагалися з'ясувати, чи може існувати суспільство без соціальної нерівності. У всіх народів можна знайти легенди про те, що у давнину існував «золотий вік» — час, коли всі люди були рівними і жили у достатку та злагоді. Однак жодному суспільству ще не вдалося втілити ідею соціальної рівності в життя. Це пояснюється тим, що соціальна нерівність не зумовлена якимось одним чинником, а є багатовимірною і виявляється у найрізноманітніших сферах суспільного життя: це нерівність батьків і дітей, керівників і підлеглих, лідерів і послідовників тощо. Нерівність властива всім типам людського суспільства й навіть примітивним суспільствам, де не існує майнової відмінності, проте все одно є відмінність між різними індивідами, між чоловіками і жінками, між молодими і старими, сильними та слабкими, здоровими і хворими тощо. Ступінь нерівності різних прошарків населення залежить від рівня цивілізованості суспільства. Ставлення до перелічених категорій осіб як до нерівних вже не є нормою.

Щоб описати соціальну нерівність, соціологи застосовують термін «соціальна стратифікація». Цей прийом схожий на відоме вам з історії умовне зображення структури єгипетського суспільства у вигляді піраміди, на вершині якої фараон, нижче — жерці, воїни, чиновники, ремісники, селяни, а в основі піраміди — раби.

Соціальна стратифікація — це сукупність розміщених у вертикальному порядку соціальних прошарків (з лат. *stratum* — прошарок і *fatio* — роблю).

6.2. Мобільність і адаптивність людини

У межах соціальної структури відбувається постійне переміщення індивідів і груп як з одного прошарку до іншого, так і в межах того самого прошарку. Розрізняють вертикальну та горизонтальну соціальну мобільність.

Вертикальна соціальна мобільність — переміщення з одного прошарку до іншого. Буває висхідною і низхідною.

Розділ I. Особистість та її ідентичність

Горизонтальна соціальна мобільність — перехід з однієї соціальної групи в іншу в межах одного прошарку (наприклад, перехід з однієї сім'ї в іншу, таку саму за своїм соціальним статусом, або переїзд з одного місця проживання в інше без зміни свого соціального статусу, як-от: доцент Львівського університету стає доцентом Харківського університету).

Також **розрізняють індивідуальну соціальну мобільність і групову** (остання, зазвичай, є наслідком серйозних соціальних зрушень, таких як революції чи економічні перетворення, іноземні інтервенції або зміни політичних режимів і тощо). Образно кажучи, випадок низхідної індивідуальної соціальної мобільності нагадує падіння людини з корабля, а групової — корабель, що затонув з усіма людьми, які перебували на борту.

У суспільстві, яке розвивається стабільно, без потрясінь, переважають не групові, а індивідуальні переміщення по вертикалі, тобто підіймаються й опускаються сходами соціальної ієрархії не політичні, професійні, станові чи етнічні групи, а окремі індивіди.

Міграція

Із поняттями горизонтальної і вертикальної соціальної мобільності також тісно пов'язане поняття міграції.

Міграція — це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд на проживання із села в місто і назад.

Міграційний процес тісно пов'язаний як із горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю, тому що кожен індивід-мігрант, крім переходу в іншу соціальну групу, прагне знайти на новому місці кращі економічні, політичні чи соціальні умови існування.

Зазвичай розрізняють міграцію міжнародну (тобто переїзд з однієї держави в іншу) і внутрішню (переїзд у межах однієї країни). Обидва види міграції є природними і нормальними до певних меж. У тому разі, коли кількість мігрантів перевищує певний рівень (він є різним для різних країн і регіонів), міграція стає надлишковою, і розглядають її уже як негативне явище. Надлишкова міграція може призвести до зміни демографічного складу регіону (наприклад, виїзд молоді і «старіння» населення, переважання чоловіків або жінок у регіоні), до нестачі або, навпаки, до надлишку робочої сили, до неконтрольованого зростання міст, до негативних змін у культурі регіону та багатьох інших наслідків.

Мобільність значною мірою залежить від мотивації індивідів і їхніх стартових можливостей. Причому можливості для вертикальної мобільності різні в кожному суспільстві і можуть змінюватися.

Рухаючись сходами соціальної ієрархії та змінюючи географічне місце проживання, люди повинні весь час пристосовуватися до норм і цінностей

§ 6. Соціальна мобільність

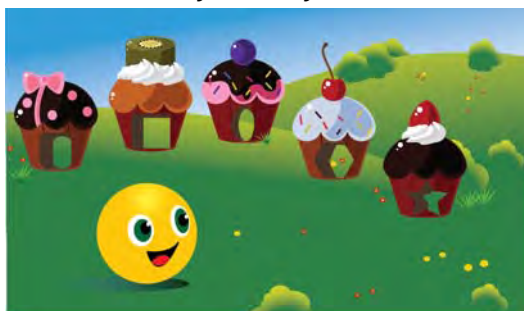
нового соціального оточення. Процес пристосування до змінних умов називають адаптацією (лат. *adapto* — пристосовую).

Адаптивність особистості

Адаптивність — це вроджена та набута здатність до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності життя за будь-яких умов.

Кожна людина має різний ресурс адаптивності, хтось легко пристосовується до нових норм і цінностей, а комусь цей процес дається важче. Здатність адаптуватися в умовах тієї соціальної групи, членом якої особа хоче або змушена стати, тобто сприйняти її субкультуру, спосіб життя, є своєрідним «ситом», що «просіює» індивідів, дозволяючи одним із них закріпитися у межах певного соціального прошарку, а іншим — ні. Щоб закріпитися у новому прошарку, особа мусить прийняти спосіб життя цієї суспільної групи, співвідносити свою поведінку із усталеними у ній нормами і правилами, має досягти визнання з боку значущих представників цієї соціальної верстви. Нерідко це вимагає надто високого психологічного напруження і виявляється непосильним для деяких людей. Згадайте хоча б п'єси Жана-Батіста Мольєра «Міщанин-шляхтич» або Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля», гумор яких побудований на тому, що виходець із нижчого соціального стану виявляється нездатним засвоїти спосіб життя і субкультуру вищого соціального прошарку.

Адаптивність особистості

6.3. Маргінальність

У соціології для описання такої ситуації, коли людина виявляється нездатною адаптуватися до чужої для неї субкультури, існує поняття «маргінальність».

Маргінальність (від лат. *targo* — край, межа, кордон) — це пограничний стан індивіда або соціальної групи щодо суспільства чи якоїсь суспільної верстви.

Маргінал — це індивід, який утратив свій попередній соціальний статус і виявився нездатним адаптуватися до того соціокультурного середовища, у межах якого він змушений функціонувати.

Маргінальна особистість — це свого роду культурний гібрид, людина, яка у своєму культурному житті і в традиціях внутрішньо належить до двох різних народів або соціальних груп. Це людина на межі двох культур і двох суспільств. Маргінальність загалом призводить до появи відчуття

Розділ I. Особистість та її ідентичність

розгубленості, тривоги і невпевненості. Маргіналом може стати, наприклад, інженер, який втратив роботу за спеціальністю і змушений торгувати на ринку, але не адаптувався на новому місці, відчуває приниження від свого нового соціального становища. Від старих культурних цінностей і звичок він відмовлятися не може і не хоче, а нові сприймати не бажає.

Численні маргінальні групи виникають тоді, коли відбувається масова міграція чи «виштовхування» зі звичних соціальних умов певної частини населення (втрата роботи, позбавлення громадянських чи політичних прав тощо). Маргіналізація охоплює широкі верстви суспільства в умовах його реструктуризації, політичної та економічної нестабільності. Якщо маргінальні групи починають становити у суспільстві помітну частину, то вони можуть стати для суспільства джерелом небезпеки, позаяк дуже часто маргінали не просто не сприймають основних цінностей спільноти, у якій проживають, а й вважають їх ворожими.

Виконайте в команді

Наведіть приклади масової появи маргінальних груп у суспільстві.

Чим це зумовлено? Яку небезпеку може становити?

Варто зазначити, що в сучасному суспільстві термін «маргінал» не завжди має негативне навантаження. Бути не таким як усі, вирізнитися — це може бути модно і навіть престижно. Позитивні сторони маргінальності можна вбачати в тому, що:

- маргінали мобільніші, ніж звичайні люди, їм легше переїхати в економічно вигідніший район, знайти кращу роботу, змінити професію;
- завдяки своїй несхожості з іншими членами суспільства деякі маргінали можуть побудувати на цьому свій бізнес, наприклад, етнічний маргінал може відкрити крамницю з товарами, які виробляє його народ;
- завдяки своїй гнучкості маргінали часто привносять у суспільство щось нове, прогресивне.

6.4. Креативність

Це порівняно новий термін, який увели для позначення революційного і творчого мислення, що має конструктивний характер.

Креативність (лат. *creatio* — створення) — це здатність створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, відхиляючись від прийнятих схем мислення успішно вирішувати завдання нестандартно. Це бачення проблем під іншим кутом та їх розв'язання унікальним способом.

Терміном «креативний» позначають творчість, що не тільки висуває ідеї, а й доводить їх до конкретного практичного результату. А слово «творчий»

§ 6. Соціальна мобільність

залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну та безрезультатну.

Виокремлюють чотири основні **характеристики креативності**:

- 1) **Продуктивність** — характеризує швидкість творчого мислення і визначається кількістю створених нових ідей і предметів за одиницю часу. Що вища творча продуктивність людини, то більше нових ідей вона може створити.
- 2) **Гнучкість** — характеризує здатність пропонувати творчі рішення, що ґрунтуються на різних алгоритмах або з різних галузей знань. У людини може бути висока творча продуктивність, однак її ідеї можуть бути однорідними. Тому гнучкість мислення є дуже важливим чинником креативності.
- 3) **Оригінальність** — описує своєрідність креативного мислення, незвичайність підходу до вирішення творчих завдань і визначається кількістю рідкісних рішень та оригінальністю структури відповіді.
- 4) **Складність** — визначається деталізованістю образів творчого мислення, виробленістю пропонованих ідей. Важливо, щоб креативність людини була логічною, обґрунтованою. Наприклад, винахідник має створювати нові продукти з продуманим механізмом роботи, які виконують певну поставлену мету. А інноваційний підприємець повинен пропонувати рентабельні бізнес-ідеї, на які є попит. Властивість складності креативного мислення — це опція, що показує, наскільки життєздатними і професійними є креативні ідеї.

Поміркуйте разом

Що, на вашу думку, важливіше: здатність до творчого мислення чи здатність до креативного мислення?

У яких видах діяльності, на вашу думку, більше потрібне креативне мислення, а в яких – творче? Наведіть приклади.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none"> ~ Що таке мобільність, адаптивність, креативність? ~ Як ви розумієте значення вислову «Міграційний процес тісно пов'язаний як із горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю»? ~ Які основні ознаки креативного мислення?
	<ul style="list-style-type: none"> – Наведіть приклади соціальної мобільності у сучасному суспільстві. – Зіставте і порівняйте поняття креативне мислення і творче мислення.
	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Підготуйте повідомлення про соціальну стратифікацію сучасного суспільства. Спробуйте зобразити основні ідеї повідомлення візуально. ➤ Підготуйте ідеї для реалізації проектів, які допоможуть зробити навчання у вашій школі цікавішим і комфортнішим. Будьте креативними.

РОЗДІЛ II

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

§ 7. Людська гідність і права людини.

Я — людина

#людськагідністьсамоповага #правалюдини
#рівноправністьсправедливість
#гуманізм #людиноцентризм

«Гідна людина не та, в якій нема недоліків, а та, в якій є чесноти».

Василь Ключевський, науковець, історик

7.1. Поняття людської гідності

Кожна людина певним чином сприймає, усвідомлює себе, знає свої особисті якості. Кожному цікаво, як сприймають його інші, й хочеться, щоби самосприймання збігалось з думкою довколишніх.

Почуття гідності — самовідчуття (і пов'язана з цим поведінка) людини, яка високо оцінює власні соціальні можливості і свою суспільну цінність.

Людина з почуттям власної гідності вимоглива і до себе, й до інших. Вона охайна і витримана, поводить себе порядно, дотримується норм і правил поведінки в суспільстві. Такого самого ставлення до себе і такої самої поведінки вимагає і від інших людей. Гідність формує людину, впевнену у власних силах, у своїх справах і вчинках. У кінцевому підсумку людина досягає гармонії власного «Я» із зовнішньою позитивною оцінкою суспільства. Така гармонія зумовлює відчуття щастя і наповненості життя. Гідність окрилює людину, змушує її ставити нові цілі і досягати вищих результатів, визначає особистісний ріст і розвиток.

Людська гідність — це сукупність моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги і для усвідомлення своєї суспільної цінності.

Гідність — це морально-етична цінність, що позначає самоусвідомлення та самоповагу людської особистості. Гідність — невід'ємна частина особистості.

Додаткова інформація

Про честь і гідність

Близькою до «гідності» категорією, що також відображає моральну цінність особистості, є «честь». Близькі за значенням, вони, проте, мають важливі смислові відмінності.

Честь як моральний феномен — це, передусім, зовнішнє суспільне визнання і схвалення вчинків людини, її досягнень, що виявляється в репутації, авторитеті, славі. Тому почуття честі, внутрішньо властиве особистості, пов'язане з прагненням домогтися високої оцінки з боку інших, похвали, популярності.

Розділ II. Права і свободи людини

Гідність — це, насамперед, внутрішня впевненість у власній цінності, почуття самоповаги, яке виявляється в опорі будь-яким спробам зазіхнути на свою індивідуальність і певну незалежність.

Таким чином, механізм честі полягає в русі від зовнішнього визнання до внутрішнього бажання цього визнання. Механізм функціонування гідності оснований на русі зсередини духовного світу до суспільного визнання.

Гідність дозволяє людині відчувати себе потрібною і корисною суспільству, а гідність і є індивідуальним складником кожної особистості, проте вона має важливе суспільне значення. Як моральна категорія гідність — основна цінність, що передбачає шанобливе ставлення особистості до себе, і, як наслідок, до інших, тому що повага до інших — це один із проявів цієї якості. Суспільство гідних людей — це мета розвитку кожної держави.

У суспільному житті гідність людини має свій прояв — виконувати відповідально доручену роботу, почуття патріотизму; обов'язок щодо своєї держави, обов'язок перед батьками, дітьми якісно виконуватиме тільки людина, яка має почуття власної гідності.

7.2. Людська гідність — основа природного права

Людська гідність як прояв внутрішньої сутності людини й одна з основних її моральних цінностей є основою природного права.

Сутність права коріниться в природі людської особистості. Для того, щоб залишатися людиною, особа не лише повинна мати право на збереження самої себе, власної гідності, а й поважати гідність інших людей. Це досягається, зокрема, усвідомленням не тільки своїх прав, а й обов'язків.

Людська гідність розглядається як така базова цінність, крізь призму якої повинні сприйматись інші загальнолюдські і правові цінності, такі як свобода, справедливість і рівність. Тому людська гідність є тим чинником, що формує гармонію в межах норм права. Щодо позитивного (державного) права, то воно може бути ефективним регулятором суспільних відносин лише у тому разі, коли ґрунтується на засадах природного права. Таким чином, людська гідність — основа природного права та вихідна ідея формування позитивного права у правовій державі.

Поняття невід'ємної, вродженої людської гідності є основним поняттям концепції прав людини, що походить із самої сутності людства. Права людини не можуть гарантувати справедливості чи добробуту — вони захищають від приниження *людської гідності*, яка є першою цінністю, що лежить в основі концепції прав людини.

7.3. Рівноправність

Другою фундаментальною цінністю концепції прав людини є **рівність**. Держава не повинна і не може когось виокремлювати. Державна влада не може бути безмежною або довільною, адже вона покликана забезпечити хоча б мінімальні умови всім, хто перебуває під її юрисдикцією, щоб вони могли жити з почуттям людської гідності.

Мовою оригіналу

Загальна декларація прав людини,

прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року

Стаття 1 Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю, і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2 Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоурядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенитеті.

Іншими цінностями, на яких має ґрунтуватися співіснування людей, є свобода, недискримінація, толерантність, справедливість, відповідальність.

Поміркуйте разом

Розгляньте ілюстрацію. Як співвідносяться поняття «рівність» і «справедливість»? Як можна інакше символічно зобразити інші поняття?

свобода: примушувати робити щось у супереччя волі і бажанню людини принижує її людську особистість;

недискримінація: рівність людей з погляду людської гідності означає, що ми не можемо судити про людей на підставі фізичних (або інших) ознак, що не стосуються людської гідності;

толерантність: нетерпимість указує на відсутність поваги до відмінностей, однак рівність не означає тотожності або однаковості, і всі люди є різними, але рівноправними;

справедливість: усі люди рівні у своїй належності до людського роду, тому заслуговують справедливого ставлення;

відповідальність: кожен свідомо визначає свою поведінку й особисто відповідає за власні дії.

7.4. Охорона й захист людської гідності

Гідність (як і честь) кожної людини охороняється та захищається, причому як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні.

На міжнародному рівні більшість держав підтвердили свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи й у рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя. Тож утвердили та проголосили Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожен орган суспільства сприяли поважанню цих прав і свобод та забезпеченню їх загального й ефективного визнання і здійснення, й зокрема через національні і міжнародні прогресивні заходи.

Додаткова інформація

Про Загальну декларацію прав людини

Загальна декларація прав людини була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року та стала прямим наслідком досвіду Другої світової війни. У ній уперше сформульовані ті права, які повинна мати кожна людина, а особливо ті, які закріплюють гідність і цінність людської особи.

Цей документ став найавторитетнішим джерелом міжнародного права, а день його прийняття був визначений як міжнародний День прав людини.

Загальна декларація прав людини, згідно з Книгою рекордів Гіннеса, — документ, перекладений найбільшою кількістю мов у світі.

Кожна держава також гарантує і охороняє людську гідність, установлює відповідні механізми, за допомогою яких кожен може захистити свою гідність і честь.

Так, відповідно до ст. 3 Конституції України, честь та гідність людини визнають вищими соціальними цінностями. А ст. 28 Основного Закону гарантує, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Стаття 297 Цивільного кодексу України також закріплює право на повагу до гідності та честі.

Право на повагу до гідності складається з таких складових частин:

- а) право на гідність;
- б) право на недоторканність гідності;
- в) право на захист гідності у випадку порушення.

§ 7. Людська гідність і права людини. Я — людина.

Право на гідність — це особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності й усвідомлення значущості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.

Право на недоторканність гідності полягає у забороні здійснювати будь-які дії, якими може бути порушене це особисте немайнове право. Найчастіше право на честь та гідність може порушуватися поширенням недостовірної інформації. При цьому неважливо, яким способом здійснюється поширення інформації (усним, письмовим, за допомогою творів мистецтва, за допомогою міміки, жестів та інших усталених дій, через засоби масової інформації, за допомогою електронних комунікацій тощо). Основним є те, щоб ця інформація стосувалася певної особи, була викладена недостовірно та порушувала це право.

До інших способів порушення права на честь і гідність варто віднести такі: вчинення певних незаконних насильницьких дій над особою, наприклад, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження та покарання, примусові медичні досліді та експерименти тощо. За такі порушення законодавство України передбачає кримінальну відповідальність (розділ III Особливої частини Кримінального кодексу України визначає, які діяння є злочинами проти волі, честі та гідності особи та яка відповідальність настає за їх скоєння).

Поміркуйте разом

Чи можна пожертвувати правами однієї людини
для захисту прав багатьох?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланням:

<https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-rights->

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none">~ Що таке гідність, честь?~ Як ви розумієте значення вислову «Людська гідність є основою природного права»?~ Які основні цінності лежать в основі концепції прав людини?
	<ul style="list-style-type: none">– Наведіть приклади порушень права на честь і гідність.– Зіставте і порівняйте поняття «рівність» та «справедливість».
	<ul style="list-style-type: none">➤ Знайдіть у Конституції України статті, які за змістом відповідають положенням першої і другої статей Загальної декларації прав людини.➤ Доберіть у додаткових джерелах інформації приклади дотримання права на повагу до гідності та честі людини.

§ 8. Еволюція прав людини

#правасвободилюдини #поколінняправлюдини
#свободасправедливістьсолідарність
#охороназахистправлюдини

«Головним і найістотнішим змістом права є свобода».

Богдан Кістяківський,
правознавець, громадський діяч

8.1. Природа прав людини

Скільки б думок не було висловлено про сутність і зміст права (досі немає жодного загальноприйнятого визначення), та небезпідставно найпопулярнішою нині є ідея природного права: права дані людині з огляду на її природу, на притаманну їй людську гідність як абсолютну цінність. Тож люди у цьому контексті не мають жодного вибору, вони наділені правами разом із фактом свого буття, просто тому, що є людьми. Права належать людині від народження, незалежно від того, усвідомлює вона це чи ні, думає про це чи навіть не замислюється. Такі природні права людини називають фундаментальними (або основними, або загальними), адже вони не залежать ні від волі й бажання людини, ні від держави і належать кожному в будь-якій країні. У цьому люди є рівними незалежно від біологічних, соціальних чи будь-яких інших характеристик особистості. Кожна людина — розумна істота, і це є причиною того, що вона заслуговує на однаково поважне ставлення до себе.

Права людини — це визнані світовим співтовариством блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе.

Визнання та забезпечення природних прав людини — основне завдання держави. Вона закріплює права людини і механізми їх захисту в конституціях, законах, інших нормативно-правових актах. Сукупність усіх цих актів називають законодавством, або «писаним правом», або «позитивним правом».

Якщо природні права обумовлені природним станом людини, то позитивне право — волевиявлене державою у певних джерелах. Природне і позитивне право не завжди збігаються, адже не кожна держава закріплює всі природні права людини, а також може встановлювати інші правила поведінки. Однак у демократичній, правовій державі ідеальний (природний) та реальний (позитивний) вимір права співпадають.

8.2. Основоположні права і свободи людини

Систему основоположних прав, закріплених Конституцією України і які визначають правовий статус людини і громадянина, становлять:

громадянські (особисті) — без них неможливе життя людини і її нормальний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> – право на життя (ст. 27), – право на повагу до честі й гідності (ст. 28), – право на свободу й особисту недоторканність (ст. 29), – право на свободу думки і слова (ст. 34), – право на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35), – право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33) та ін.
політичні — обумовлені статусом громадянина і дають змогу брати участь у житті держави	<ul style="list-style-type: none"> – право брати участь в управлінні державними справами, зокрема, обирати та бути обраним (ст. 38), – право спрямовувати індивідуальні або колективні письмові звернення, особисто звертатися в органи державної влади, органи місцевого самоврядування та до посадових і службових осіб цих органів (ст. 40), – право об'єднуватися у політичні партії та інші громадські об'єднання (ст. 36, 37), – право проводити збори, мітинги, демонстрації (ст. 39)
соціально-економічні — дають змогу забезпечувати своє життя матеріально	<ul style="list-style-type: none"> – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41), – право на підприємницьку діяльність (ст. 42), – право на працю (ст. 43), – право на достатній життєвий рівень (ст. 48), – право на соціальний захист (ст. 46) тощо
культурні — уможливають розвиток і самореалізацію особистості	<ul style="list-style-type: none"> – право на освіту, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови (ст. 53), – право на свободу літературної, художньої, наукової діяльності і творчості (ст. 54), – право користуватися досягненнями науки і техніки, культурними й історичними надбаннями народу та світової громадськості (ст. 54)
екологічні — забезпечують стан довкілля як умову життя людини	<ul style="list-style-type: none"> – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), – право на відшкодування збитків, заподіяних погіршенням стану довкілля (ст. 50), – право на отримання і використання інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також на її поширення (ст. 50)
права в галузі правосуддя — гарантують правову захищеність особи	<ul style="list-style-type: none"> – право на судовий захист своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань (ст. 55), – на відшкодування матеріальних і моральних збитків (ст. 56), – право на правову допомогу (ст. 59), – презумпція невинуватості у кримінальному судочинстві (ст. 62) та ін.

Держава не тільки проголошує права і свободи людини, а й бере на себе обов'язки забезпечення їх реалізації та захисту.

8.3. Покоління прав людини

Права людини не є застиглими, вони розвиваються та збагачуються — еволюціонують разом із людиною, державою, науковим і технічним прогресом.

За часом офіційного визнання на національному та міжнародному рівнях права людини зазвичай поділяють на права першого, другого і третього покоління.

Визнання прав людини почалося з громадянських (особистих) та політичних прав, саме їх прийнято називати **правами першого покоління**.

Громадянські (особисті) права — це ті блага, умови життя і можливості, які особа може домогтися від держави для забезпечення свого фізичного існування, збереження, розвитку і захисту своєї індивідуальності.

Їх призначення — забезпечити

свободу й автономність особистості, її захищеність від незаконного втручання. Ці права деколи називають «негативними», бо ж вони гарантують свободу, насамперед, від втручання держави. Це право на життя, свободу і безпеку, на власність, свободу пересування, свободу думки і слова, світогляду й віросповідання, а також права на належний процес — на публічний розгляд справи безстороннім та незалежним судом, презумпція невинуватості, право на правову допомогу тощо.

Політичні права — можливості і блага, яких особа може домогтися від держави для забезпечення своєї участі у державному та громадському житті: право на громадянство, активне (обирати) та пасивне (бути обраним) виборче право, право на об'єднання, на мирні збори та мітинги тощо. Ці права — основна демократична цінність, покликана подолати відчуження особи від влади.

Перші акти, що закріплюють права людини:

- ▶ Велика хартія вольностей (Англія, 1215)
- ▶ Петиція про права (Англія, 1628)
- ▶ Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (Англія, 1679)
- ▶ Білль про права (Англія, 1689)
- ▶ Декларація прав Вірджинії (США, 1776)
- ▶ Декларація незалежності США (1776)
- ▶ Конституція США (1787)
- ▶ Білль про права (США, 1791)
- ▶ Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789) та ін.

Права другого покоління

закріплені у Загальній декларації прав людини (1948), а згодом у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966)

Згодом перелік прав людини розширився і доповнився соціальними, економічними та культурними правами, які зазвичай називають **правами другого покоління**. Ці права є «позитивними», адже їх забезпечення вимагає активного втручання держави у певні сфери життєдіяльності людини. Це право на працю і пов'язані з ним гарантії, соціальне забезпечення, охорону здоров'я, право на освіту, на доступ до досягнень науки і культури тощо.

Права третього покоління почали визнавати та закріплювати після Другої світової війни, під впливом спочатку національно-визвольних рухів, а згодом і інших чинників. Це переважно «колективні» права — права націй, народів (на самовизначення, на розвиток, на гуманітарну допомогу), людства (на мир, на користування спільним спадком), екологічні права тощо.

8.4. Класифікація прав людини

Складність, динамічність і багатогранність прав людини обумовлюють різні підходи та критерії до їх класифікації, деякі з яких вам уже знайомі (за сферою інтересів та потреб людини, за поколіннями).

Права людини можуть поділятися також:

- 1) залежно від категорії людей, яких вони стосуються: *загальні* права, права *жінок*, права *дітей* тощо;
- 2) за значенням для їх носія: *основні* (тобто ті, які дуже важливі для існування суб'єкта) і *неосновні* (несуттєві для його життя);
- 3) за характером і способом здійснення: *активні* (свобода для вчинення активних дій) і *пасивні* (свобода від втручання, перешкод з боку інших суб'єктів);
- 4) за суб'єктивним складом здійснення: *індивідуальні* (здійснюються власними діями, наприклад, право на свободу слова, на працю) і *колективні* (можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права, наприклад, право на об'єднання, проведення мітингів, демонстрацій, страйків);
- 5) за характером зобов'язань держави щодо їх забезпечення: *негативні*, *позитивні*;
- 6) за можливістю обмеження: *абсолютні* (не підлягають обмеженням за будь-яких обставин) та *відносні* (можуть бути обмежені, якщо такі обмеження передбачені законом, є необхідними у демократичному суспільстві та мають легітимну мету).

І це ще не завершений перелік можливих класифікацій прав людини.

8. 5. Майбутнє прав людини

Наукові досягнення у сфері медицини, техніки, комп'ютерних технологій поліпшують блага й умови життя людини, створюють можливості для вибору різних альтернативних варіантів поведінки.

Тепер у наукових дискусіях обговорюють потребу розширення традиційної теорії трьох поколінь прав людини і зародження четвертого покоління прав людини, що стосуються трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, вільного доступу до інтернету, штучного запліднення, абортів, евтаназії тощо. Дискусії пов'язані з тим, що ці можливості особи вперше за період існування людства суперечать нормам релігії та моралі. Проте, власне, гармонійне застосування норм релігії, моралі та права є гарантією встановлення позитивної поведінки особи, оскільки права людини, враховуючи традиційні цінності суспільства, релігійні й моральні переконання, повинні бути універсальною нормою для кожного.

Додаткова інформація

Про евтаназію

Евтаназія (грец. ευ — добре + грец. θάνατος — смерть) — припинення лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, на її прохання в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань. Папа Іван Павло II так визначив цей термін: «Евтаназія — це дія або бездіяльність, що за своєю природою чи наміром виконавця спричиняє смерть з метою уникнути будь-якого страждання».

<https://uk.wikipedia.org/wiki/>

Права четвертого покоління є відносно новими та перебувають на стадії активного розвитку. У будь-якому разі держава для забезпечення загальної безпеки і суспільного блага повинна нормативно врегульовувати нові суспільні відносини, що виникають у зв'язку з розвитком науки і техніки.

Поміркуйте разом

- 1) Чим, на ваш погляд, відрізняються права другого покоління від прав першого покоління?
- 2) Чи певні права є важливішими, ніж інші?
- 3) Які права під час надзвичайних обставин можуть бути обмежені, а які – ніколи?
- 4) У сучасних умовах наука вимагає розширення прав людини відповідно до нових викликів. Чи мають існувати обмеження на те, наприклад, що можуть досліджувати науковці?

Щоб сформулювати власну позицію, зверніться до матеріалів за посиланнями:

<https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights>

<http://sci-book.com/derjavi-prava-teoriya/evolyutsiya-prav-lyudini-pokolinnya-prav-46347.html>

8. 6. Борці за права людини

Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всесильність держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та взаємин між ними. Увесь історичний розвиток можна розглядати як боротьбу людства за свої права. Багато людей поклали своє життя на вівтар цієї боротьби. Серед них відзначимо топ-десять найвизначніших постатей:

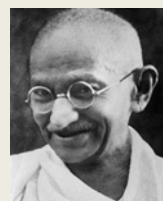

Сьюзен Ентоні (1820 — 1906)

Відома американська громадська діячка, учасниця рухів за скасування рабства і за надання виборчих прав жінкам. Голова Національної асоціації американок за виборчі права. Писала і читала лекції у Сполучених Штатах і Європі, обстоюючи надання жінкам виборчих прав.

Магатма Ганді (1869 — 1948)

Індійський державний і політичний діяч, юрист за освітою, національний герой Індії. Один із керівників та ідеологів національно-визвольних рухів Індії. Сформулював філософію ненасилля, що вплинула на національні та міжнародні рухи прихильників мирних змін.

Еммелін Панкгерст (1858 — 1928)

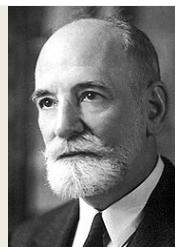

Англійська політична діячка і лідер британського суфражистського руху, відіграла важливу роль у боротьбі за виборчі права жінок. У 1889 р. заснувала жіночу організацію, яка мала на меті вибороти право голосу жінкам у Великій Британії. У жовтні 1903 вона стала однією з основоположниць жіночого соціал-політичного союзу — саме його учасниць уперше почали називати «суфражистками». (*Суфражизм* (з франц. Suffrage — голос, право голосу) — жіночий рух у другій половині XIX — на початку XX ст. за надання жінкам рівних з чоловіками виборчих прав.)

У 1908 році вперше застосувала голодування як нову форму протесту.

Рене Кассен (1887 — 1976)

Французький юрист, один з авторів Загальної декларації прав людини. В 1941–1943 роках — міністр юстиції в уряді Вільної Франції, у 1965–1968 роках — голова Європейського суду з прав людини. Лауреат Нобелівської премії миру і премії ООН з прав людини (1968). Грошову частину Нобелівської премії використав на заснування у Страсбурзі Міжнародного інституту з прав людини.

Розділ II. Права і свободи людини

Елізабет Кейді Стентон (1815 — 1902)

Американська громадська діячка, аболіціоністка, а також чимала постать у русі за права жінок. Її «Декларація почуттів», уперше представлена у 1848 році, вважається документом, що спровокував появу перших організованих рухів за жіночу рівноправність і виборче право для жінок.

Співзасновниця жіночого товариства тверезості штату Нью-Йорк. У 1863 році в умовах громадянської війни в США ініціювала Жіночу національну лігу лояльності, яка здійснила найбільшу петиційну кампанію в історії країни, зібравши близько 400 тисяч підписів з вимогою 13-ї поправки до Конституції США на підтримку скасування рабства. (*Аболіціонізм* (з фр. abolitionisme, лат. abolitio — скасування) — громадський рух за скасування рабства)

В'ячеслав Чорновіл (1937 — 1999)

Український політик, публіцист, діяч руху Опору проти зросійщення та національної дискримінації українського народу. Один із найяскравіших організаторів та активістів національно-визвольного руху шістдесятників. Батажок українського національно-демократичного визвольного руху кінця 80-х — 90-х років. Один з ініціаторів створення Української Гельсінської спілки.

Засновник та головний редактор підпільного українського часопису «Український вісник». Кілька разів ув'язнений за «антирадянську пропаганду». Сумарно пробув у неволі 17 років. Був головою Львівської обласної ради, народним депутатом України, кандидатом у Президенти України на виборах 1991 р., головою Народного Руху України, Гетьманом українського козацтва, членом української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

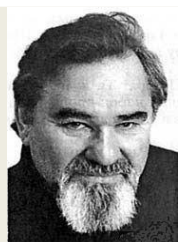
Ніна Караванська (Строката) (1926 — 1998)

Учасниця дисидентського руху в СРСР, співзасновниця Української Гельсінської групи й одна з провідних правозахисниць Одеси у радянський період. Указом Президента України від 8. 11. 2006 р. нагороджена за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи і демократії орденом «За мужність» І ступеня.

Микола Руденко (1920 — 2004)

Український письменник, філософ, громадський діяч, співзасновник Української Гельсінської групи.

У 1970-ті роки активно долучився до захисту прав людини, зокрема й національних. У 1974 р. виключений з лав КПРС за критику марксизму та правозахисну діяльність. Двічі, у 1975 та 1977 рр., був заарештований за «антирадянську агітацію і пропаганду», згодом позбавлений громадянства. Емігрував за кордон, однак у 1990 р. повернувся в Україну.

§ 8. Еволюція прав людини

Петро Григоренко (1907 — 1987)

Дисидент, захисник релігійних і етнічних меншин, учений, професор. Виступав на захист кримсько-татарського народу і його права на репатріацію, права етнічних німців і євреїв, був у числі засновників Української Гельсінкської групи, виступав проти релігійної та етнічної дискримінації, зокрема і свого українського народу.

За свою правозахисну діяльність П. Григоренко піддавався репресіям: тюремні ув'язнення, позбавлення громадянства і вигнання. Однак у вигнанні продовжував боротьбу за права людини: очолив закордонне представництво Української Гельсінкської групи.

Василь Стус (1938 — 1985)

Український поет, прозаїк, літературознавець, правозахисник. Один із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників. Критикував панівну систему, що після «відлиги» стала повертатися до тоталітаризму, відновлення культу особи та порушення прав людини, протестував проти арештів у середовищі своїх колег. На початку 1970-х приєднався до групи захисту прав людини.

Літературна діяльність поета, його протести проти порушення людських прав і критичні оцінки тогочасного режиму спричинили репресії з боку радянської влади, його творчість була заборонена, а він сам був засуджений до тривалого перебування в місцях позбавлення волі, де й помер.

Для завершення теми:

	<ul style="list-style-type: none">~ Що таке права людини?~ Як ви розумієте значення поділу прав людини на покоління?~ Які основні критерії класифікації прав людини?
	<ul style="list-style-type: none">– Наведіть приклади пасивних прав людини, що закріплені в Конституції України.– Згадайте з курсу історії України відомі постаті, які вели активну боротьбу за права людини.
	<ul style="list-style-type: none">➤ Доберіть у додаткових джерелах інформацію про права людини третього та четвертого покоління. Систематизуйте її та презентуйте свою роботу в класі.➤ З'ясуйте, у яких державах сьогодні офіційно дозволеними є деякі форми добровільної евтаназії.

Розділ II. Права і свободи людини

§ 9. Людина і держава

#людина суспільство держава #верховенство права
#права людини держава
#зобов'язання держави

**«Коли свобода зникла, залишається ще країна, та
вітчизни вже нема».**

*Франсуа Рене де Шатобріан,
письменник, політик і дипломат*

9.1. Взаємовідносини «людина – держава»

На певному етапі свого розвитку для забезпечення людських потреб та інтересів суспільство сформувало державу. Держава, можливо, і не ідеальна форма співжиття для людей, але, загалом, вона є позитивним явищем, адже покликана впорядковувати, організовувати спільну діяльність людей, здатна цивілізовано розв'язувати соціальні конфлікти. Держава за допомогою права і правових інститутів спроможна забезпечити захист суспільства і кожної особистості. Держава повинна служити людині.

Держава — це особлива організація політичної влади, за допомогою якої здійснюється управління суспільством.

Однак історія свідчить, що держава може набувати і деструктивного, негативного характеру, коли влада стає безконтрольною, зосереджується в руках однієї особи чи групи осіб, які здійснюють її за допомогою примусу і сили. У таких випадках держава стає ворожою до простих людей, дбає про інтереси меншості, невеликої групи або однієї людини. Так буває за авторитарних і тоталітарних режимів.

Людина прагне максимальної свободи. Проте безмежна свобода загрожує самій людині і суспільству загалом, переростає у всюдозволеність, веде до конфліктів, а відтак до безладу. Річ у тім, що людина може зловживати своєю свободою, не вміючи користуватися нею, порушує права й інтереси інших людей. Таке становище є неприйнятним. Держава покликана упорядкувати взаємини через встановлення конкретних меж свободи кожного, не обмежуючи свободу надмірно.

Таким чином, маємо три можливі варіанти взаємовідносин держави і суспільства (людини):

- 1) **Суспільство переважає державу** — слабка держава не здатна виконати своє призначення і не спроможна здійснювати керівний вплив на суспільство. І саме суспільство за слабкої держави фрагментується, починає ділитися на окремі групи, які схильні до